

TANULMÁNYOK

DOMBRÁDY LÓRÁND

A KÁLLAY-FÉLE KIUGRÁSI POLITIKA ÉS A MAGYAR KATONAI VEZETÉS

Az 1943. évi brit—magyar titkos tárgyalásokról megjelentetett dokumentumkötet új megvilágításba helyezte és ezideig ismeretlen adalékokkal gazdagította a Kállay-kormány béketapogatódzásairól meglévő, eddigi ismereteinket. Juhász Gyulának a dokumentumok kapcsán írt kitűnő tanulmánya sokoldalúan elemzi a Kállay miniszterelnök körül csoportosuló, a háborúból és a német szövetségből való kiválás lehetőségét kereső anglofil csoport és az angolszász hatalmak között kibontakozó kapcsolat folyamatát, és felfűzi azt a korszak magyar külpolitikájának — általa már korábban megrajzolt — fő vonulatára, teljesebbé téve ezzel az arról alkotott szintézist.¹

A kibontakozó kép teljességéhez azonban feltétlenül szükségesnek látszik a kérdés katonapolitikai aspektusú vizsgálata is. A magyar katonai vezetés viszonya a béketapogatódzások érdekében munkálkodó körökhöz, a közöttük kialakult nézetkülönbségek és ellentétek, ezek módosulása nem maradhatott háttérben ezen körök akcióképességére, a szövetséges hatalmakkal szembeni kapcsolatuk alakulására. A Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök által képviselt katonai vezetés ugyanis, a Kállay-féle politikával szemben, a szövetségesek felé való kibontakozás lehetőségét aláértékelt és a legkevésbé sem bízott a német kapcsolatok megszakíthatóságában, a háborúból való kiválás lehetőségeiben súlyos és elháríthatatlan, a hadsereg állapotára is döntő khatással levő német retorziós lépések kockázata nélkül. Ezért gyakorlatilag a Kállay-féle kiugrási elképzelések és törekvések negációját tűzték zászlajukra és a Németországnak tett engedmények révén történő kivárás alapjára helyezkedve, ez irányban igyekeztek befolyásolni a miniszterelnököt, akinek törekvései ennél fogva minduntalan beleütköztek a katonák által hangoztatott elképzelések me-revségébe.

*

Németország sztálingrádi és észak-afrikai vereségei, a 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál végleg megrendítette a magyar uralkodó osztályok egy részének — így a hatalmon levőknek is — hitét a német győzelemben. Ezek, hatalmuk átmentése érdekében, szükségesnek látták a német szövetségből való kiválást, ennek érdekében kezdeményező lépések megtételét az angolszász hatal-

¹ Magyar—brit titkos tárgyalások 1943-ban Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Juhász Gyula. Budapest, 1978.

mak felé, ugyanakkor a hadsereg megmaradt erőinek megőrzését, s a harcokban való részvételének elutasítását.

A Szombathelyi—Nagy Vilmos-féle katonai vezetés hasonlóképpen — már a doni katasztrófát megelőzően is — a magyar háborús részvétel bővítése ellen foglalt állást. Úgy ítélték meg, hogy a német győzelemmel szembeni illúziók szertefoszlottak, a további magyar áldozatvállalás hiábavaló, s a német szövetségben belül meg kell keresni azokat a lehetőségeket, amelyekre az új, rugalmas magyar katonapolitikai elképzeléseket építeni lehet.

Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkari főnök az 1942 decemberi tábornoki és vezérkari bizalmas megbeszélésen a felső és középszintű vezetés új követendő elméletéről és gyakorlatáról tartott előadásában — több jelenlevő meglepetésére — hangsúlyozta, hogy a németek villámháborús hadászatának immáron vége, az megbukott a mérhetetlen orosz térben, a katlancsatákban és az orosz katoná szívos ellenállásán, továbbá az angolszások mérhetetlen anyag-tartalékokon nyugvó „ellankasztó” hadászatán. Ebben az új helyzetben — sokakkal ellentétben — a magyar katonának már nem egy 90 milliós nép fejével, hanem saját fejével kell gondolkodnia. Figyelembe kell venni, hogy a háború befejezéséhez „nemcsak fényes szemképráztató, nagy csaták kellenek, hanem politikai helyzetek szerencsés kihasználása, felismerése, a diplomáciai szálak ügyes szövése . . .” Szükségesnek találta felhívni a résztvevők figyelmét arra, hogy amit a megbeszélésen elmondott, az őszinte, kertelés nélküli véleménye, s elvárja, hogy az a résztvevők között maradjon. „Ne legyenek hírvivők, akik az itt hallottakat és tapasztaltakat kint megbeszéljék és más fórumok elé terjesztik.”²

Január végén, egy beszélgetés során, a kialakult súlyos katonai helyzetet s annak következményeit elemezve, Szombathelyi kifejtette Andorka Rudolfnak, hogy véleménye szerint elérkezett az ideje, hogy a németekkel szemben bizonyos kérdésekben opponálhassunk, azonban szakításra még nem lehet gondolni. Ez esetben a németek menthetetlenül a szélsőjobboldalra juttatnák — akár katonai erővel is — hatalomra. Szerinte Németország még nem vesztette el a háborút, egy kompromisszumra mindenképpen lehetősége van. Mindenesetre hiszi, hogy az orosz hadsereget valahol feltartóztatják, mert „különbön végünk van”.³

*

Nagy Vilmos honvédelmi miniszter 1943 február végén tájékoztatta a kormányt a második hadsereg helyzetéről. A hadsereg állományából mintegy 70 000 ember maradt meg. Az anyagi veszteség 70%-os, nehéz fegyverekben 100%-os volt. Az anyagi veszteséget 367 millió pengőre becsülte a honvédelmi miniszter. Drámai erővel festette le a magyar csapatok nyomorúságos pusztulását, s elítélőleg szólt a német vezetésről, mely lehetetlen helyzetbe hozta, majd cserben hagyta őket. A magyar hadvezetés elgondolása most az, folytatta, hogy „több embert nem küldünk ki a harctérre és több felszerelést sem”.⁴

A honvédelmi miniszter március 23-án arról tájékoztatta a minisztereket, hogy a 2. hadsereg maradványai a közeljövőben hazatérnek ugyan, de ennek ára, hogy két megszálló hadosztály kint maradjon és azt áprilisban további két újabb megszálló hadosztállyal egészítik ki. Nagy Vilmos úgy vélte, ezzel eleget tesznek a német kívánságoknak, mert határozottan leszögezte: „Ezen

² A m. kir. honvéd vezérkar főnökének előadása a vezetésről az 1942. december 14—15-i tábornoki és vezérkari megbeszélésen.

³ A madridi követségtől Mauthausenig. *Andorka Rudolf* naplója. Budapest, 1978. 289—290. o.

⁴ Országos Levéltár, Minisztertanácsí jegyzőkönyvek (a továbbiakban — OL Mt. jkv.) 1943. február 23. és március 2.

erőnél többet nem bocsáthatunk es nem bocsátunk a keleti front rendelkezésére. A kiszállítás is csak akkor indul meg, ha a 2. hadsereg zöme már hazajött”.⁵

A honvédelmi miniszter tévedett, ha azt hitte, hogy négy hadosztállal ki lehet elégíteni a németek étvágyát. Az OKW ugyanis már március elején közölte a magyar kormánnyal, hogy a szovjet frontról kivonandó magyar alakulatok ellenében a „Balkán-térség hatásosabb katonai biztosítására magyar hadosztályokat vet be szerbiai területen”. Két vagy három hadosztályt kértek. Tekintettel a honvédség fegyverzeti hiányosságaira, még két hadosztály felszerelésére is hajlandóaknak mutatkoztak.⁶ Ezt megelőzőleg Szombathelyi vezérezredesnek a főhadiszálláson tett februári látogatása során már előterjesztették a kérdést, aki magáévá tette azt, s a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter megkérdezése nélkül, önhatalmúlag ígéretet tett annak teljesítésére.⁷

A balkáni német hadosztályok ügye március 10-én és 30-án került a minisztertanács elé és határozott visszautasításra talált. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter előterjesztésében a maga részéről elutasította a balkáni megszállásban való részvételt. Nem értett egyet a vezérkar főnöke javaslatával, aki szerint a balkáni akcióban való részvétel hasznos lenne, mert „a németek felszerelnének három hadosztályt, és a szerbek szívesebben vennék, ha mi szálljuk meg területeket és nem a németek, ezért ez a tény szimpátiákat szerezhetne a szerbek körében részünkre... különben is nehéz volna elzárkózni ezen kérés elől, amikor a keleti frontról kivonjuk a 2. hadsereget”.⁸

Kállay miniszterelnök sem fogadta el Szombathelyi okfejtését és erősen kifogásolta magatartását, hogy a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter tudta nélkül ilyen értelemben tárgyalt és ígéretet tett a németeknek, sőt már propozícióval is járult a kormányzó elé.

A kormány ezután, mint a magyar érdekekkel össze nem egyeztethetőt, elvetette a német kívánság teljesítését. Egy ilyen lépés helyrehozhatatlanul megrontaná a kormány kapcsolatát az angolszászokkal és az emigráns szerb kormánnyal. A magyar közvélemény előtt lehetetlen lenne a beavatkozást erkölcsileg elfogadhatóvá tenni. Ami pedig a három hadosztály felszerelésére vonatkozó német ígéretet illeti, „ha ígéretüket valóban be is tartanák, az honvédelmünk számára semmi néven nevezendő előnyt nem jelentene, mert ezek a csapatok az ország határán kívül állomásoznának”.⁹ De különben is „felszerelésünket pedig a németek számára dolgozó hadiiparunkkal fennálló szerződéses kötelezettségeiknek nem tesznek eleget, mi indokolná azt, hogy újabb ígéreteiket eddigi gyakorlatukkal szemben betartsák”.¹⁰

Szentmiklóssy Andornak, a külügyminiszter állandó helyettesének Szombathelyihez írott levele is a legélesebben állást foglalt a balkáni megszállásban való részvétel ellen. Hangsúlyozta, „az angolszász hatalmak és Magyarország között fennálló hadiállapot inkább technikai jellegűnek minősíthető, mert Németország és az angolszász hatalmak közötti háborúban eddig de facto tulajdonképpen nem vettünk részt. Ezen a helyzeten lényegileg az sem változtatna, ha az angolszász légihaderő Magyarországot megtámadná, mert az angolszász légierők

5 OL Mt. jkv. 1943. március 23. Később, a balkáni megszállásban való részvétel ismételt megtagadása következtében, a keleti fronton lévő megszálló hadosztályok száma nőtt, októberre már kilencre emelkedett. A létszám májusban még csak 69 440 fő volt, augusztusban 93 350, októberben pedig már 111 290 főre emelkedett.

6 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Összeállította: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkowszky Lóránt, Juhász Gyula. Budapest, 1968. 710. o. (528. dok.).

7 Nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök 1938–1945. Budapest, 1946. 132. o.

8 OL Mt. jkv. 1943. március 10. és 30.

9 Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte: Szinai Miklós és Szűcs László. Budapest, 1962. 364. o.

10 Uo.

olyan területek ellen is indítanak légitámadást — Franciaország, Belgium, Hollandia stb. —, mely területeket az ellenség által megszálltnak tekintenek. A honvédelmi miniszter úr javaslatának¹¹ elfogadása ezt a de facto fennálló helyzetet teljesen felborítaná, és ennek következtében a magyar politikának új, minden eddiginél súlyosabb tehertételt jelentene, és ezt olyan időpontban, amidőn a háború végső kimenetele legalábbis kétséges. A balkáni területen az angol-szász erők előbb-utóbb meg fognak jelenni, tehát a magyar hadsereg idegen területen kerülne velük szembe. A magyar kormány egyik alapelve, hogy a honvédséget az oroszországi kivételtől eltekintve az ország határán kívül nem használja fel. Ezt az elvet a legsúlyosabb következmények nélkül ma sem törhetjük át, sőt minden törekvésünknek oda kell irányulnia, hogy az oroszországi kivételt is megszüntessük”.¹²

A német követelés előzményei tehát 1943 február elejéig nyúltak vissza, amikor Szombathelyi látogatást tett Hitlernél a főhadiszálláson azzal a megbízatással, hogy eszközölje ki a 2. hadsereg maradványainak hazaszállítását, és ugyanakkor a hozott áldozatokra és a hadsereg kritikus állapotára való tekintettel igyekezzen elzárkózni az újabb csapategységek rendelkezésre bocsátása iránti német igények elől.

Szombathelyinek a főhadiszálláson Hitlerrel szemben tanúsított — a következőkben vizsgált — magatartása megítélésénél különösképpen figyelembe kell venni az 1943 január—februárjában, sőt bizalmas beszélgetések során korábban is hangoztatott azon véleményét, hogy a kétségtelenül súlyos vereségek még nem jelentik a német hadsereg végét, az még komoly tartalékokkal rendelkezik, így a magyar honvédségnek a háborúból való teljes kiválására ez idő szerint még nem lehet gondolni. A vezérkar főnöke ilyen belső indítással — mint később ezt a maga mentiségére szóvá is tette — egyedül, senkitől sem kísérve és támogatva állt Hitler elé a kényelmetlen kormány megbízatással.¹³

A Führer mindenekelőtt kellemetlen incidensként említette a közelmúlt vereségeit, és a háború menetében rövidesen bekövetkező, számára kedvező fordulat taglalásával igyekezett lefegyverezni a szóhoz sem jutó, megilletődött Szombathelyit. Ezután rátért a szövetségi hűség és köteleességek emlegetésére, s nem mulasztotta el, hogy burkolt formában hangot adjon fenyegetéseinek a netán hűtlen szövetségesekkel szemben. Nem sokáig késlekedett, hogy kifejezze kívánságait a „leszerepelt” honvédség további áldozatvállalásával kapcsolatosan.

Szombathelyi Hitlert hallgatva meggyőződött, hogy várható következmények nélkül nem lehetséges teljes egészében kitérni a német kívánságok elől, legfeljebb az elszenvedett veszteségekre és az ezek nyomán szükségessé vált átszervezésekre és újrafegyverzésre való hivatkozással mérsékelni lehet azok mértékét, illetve ideig-óráig el lehet odázni teljesítésüket. Érvként hozta fel a vezérkar főnöke, hogy a magyar csapatok pillanatnyi felszereltségi szintje különben sem teszi lehetővé azoknak a szovjet csapatok elleni sikeres alkalmazását. Sikertől is elérnie a 2. hadsereg hazaszállításának engedélyezését, valamint az ígéretet, hogy a már kint levő magyar megszálló erőn túl újabb jelentős csapatok kiküldésére nem kerül sor.

E kétségtelen eredmény ellentételeként Hitler a Balkánra kért megszálló hadosztályokat, aminek Szombathelyi hajlandó volt eleget tenni. Hagyta magát meggyőzni Hitlertől, hogy előbb-utóbb várható a szövetségesek balkáni partraszállása, aminek következtében Magyarország stratégiai helyzete megváltozott. Abban reménykedett, hogy a Balkánra küldendő magyar hadosztályokkal kielé-

¹¹ Szombathelyi, nem pedig a honvédelmi miniszter javaslatáról van szó.

¹² *Nagybacsoni Nagy*: i. m. 180. o.

¹³ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) A Békeelőkészítő Bizottság iratai. A/II/1.

gíti Hitlert, valamint, hogy az ott állomásozó magyar csapatok a sajátos magyar stratégiai célkitűzések érdekében is felhasználhatóak lesznek. Engedékennyé tette Hitler azon ajánlata is, hogy soron kívül hajlandó felszerelni az ott bevetésre kerülő magyar hadosztályokat.

Szombathelyi, lépésének kedvezőtlen hazai fogadtatását tapasztalva, Horthy-nak február 12-én írt felterjesztésében próbálta igazolni lépését. Elsősorban azokról a stratégiai előnyökről igyekezett meggyőzni, amelyekhez a szovjet frontról kivonandó csapatok ellenében a Balkánra küldendő csapatok révén lehet jutni: „Magyarország számára földrajzi helyzeténél fogva a déli hadszíntér jön beavatkozásra tekintetbe. A szövetséges hadvezetés, illetve háború keretében itt találja meg azokat a feladatokat, amelyek saját katonai helyzetének és célkitűzéseinek, valamint képességeinek jobban megfelelnek. Magyarország ezen hadászati elképzelésben hadászati tartalék a Duna-medencében arccal a Dél- és Dél-Kelet felé”.¹⁴ Szombathelyi úgy vélte, hogy ebben az új helyzetben a németek, felismerve annak fontosságát, hogy Magyarország lehetőleg minél nagyobb erőt képviseljen, „hathatósabb támogatást és segítséget nyújtanak úgy a 2. hadseregünk újra felfegyverzése, mint a hátszágban levő erőink felfegyverzése tekintetében is, és adott esetben a keleti hadszínterről harcoló csapataink szintén a déli hadszíntérre lesznek vonhatók”.¹⁵ Ezt pedig elsőrendű magyar érdeknek tekintette ezért is, mivel egy balkáni partraszállás esetén a románok átállásával kell számolni, aminek bekövetkezte után, hogy ezzel az angolszászoknál jó pontokat szerezzenek, bennünket azonnal meg fognak támadni. Fel kell készülnünk arra, hogy „ezen támadásokat, amelyeket valószínűleg a határmenti nagyobb városaink és a Székelyföld ellen fognak intézni, visszaverjük, sőt megtorlásképpen magunk részéről is erőlesen visszavágjunk. Egy balkáni háború keretében tehát Románia elleni beavatkozás lenne az első lépés, amelyre nekünk készülni kell, és amely által a közös háború mellett sajátlagos magyar céljainkat is, Erdély teljes megszállását és biztosítását megvalósíthatnánk. Ez a Románia elleni fellépés, úgy látszik a német elképzelésekben is helyet talál — vélte Szombathelyi —, amely a »hadászati tartalék« megjelölésben jut kifejezésre. A Balkán egyéb területén való fellépésünk külön megfontolás tárgyát kell, hogy képezze, éppen ezért erre vonatkozólag javaslattal most nem élek.”¹⁶

Szombathelyit feltehetően meglephette a miniszterelnök merev elzárkózása, ugyanis február eleji berlini útja idején nem minden alap nélkül hihette, hogy egy esetleges balkáni akcióban való részvétel nem lesz ellentétben a miniszterelnök külpolitikai koncepciójával. Ezt látszik igazolni Kállaynak az országgyűlés külügyi bizottsága előtt február 18-án tartott tájékoztatója is. Kállay többek között elmondta a bizottság tagjainak, hogy a figyelem súlypontja a Balkán felé terelődik, mivel itt várható a második front megnyitása. „Ebben Magyarország közvetlenül érdekelt. Magyarországnak természetesen továbbra is Szovjet-Oroszország a fő ellensége. Magyarország a jelenlegi helyzetben leginkább szilárd belső rendjének fenntartásával támogathatja szövetségeseit.” A balkáni eseményekkel kapcsolatosan várható a románok Erdély elleni aktívizálódása, aminek visszaverésére kell tartalékolni a honvédség megmaradt erőit. Ugyanakkor szólt arról is, hogy szerb nemzeti erők részéről közeledési kísérlet történt Magyarország felé, ami „foglalkoztatja” a magyar politikát.¹⁷ E kapcsolat mibenlétéről és feltételezhető kibontakozásának módjáról Kállay ugyan nem hozott többet a jelenlevők tudtára, azonban biztosra vehető, hogy a kérdés bizal-

¹⁴ Horthy titkos... i. m. 348. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 350. o.

¹⁷ A Wilhelmstrasse... i. m. 707. o. (526. dok.) továbbá DCA-Potsdam INLAND II. 14080/452420—452427.

mas körben való megtárgyalása során — a vezérkar főnöke tudtával — felmerülhetett a magyar csapatok és a Mihajlovics-féle erők a szövetségesek oldalán történő együttműködésének a gondolata is. Elképzelhető, hogy Szombathelyi ezt a lehetőséget is figyelembe vette, mikor hajlott Hitler kérésének elfogadására. A kiugrással kapcsolatos tapogatózások alakulása folyamán a Mihajlovicsal való együttműködés azonban hamar — de már a berlini látogatása után — lekerült a napirendről. Szombathelyi — mint a Horthyhoz írottakból láttuk — a megváltozott helyzetben is fenntartotta véleményét, és magyar érdekből is szükségesnek tartotta a balkáni katonai jelenlétet. Az ügy egyben meg is erősítette idegenkedését a Kállay mögött álló anglofil nagybirtokos és finánciókés körökkel szemben. Kiugrási elképzeléseiknek a fenyegető német jelenléttel szemben korábban sem volt számára túlzott realitása. A bizalmatlanság kölcsönös volt. Nem véletlen, hogy egy esetleges fordulat esetére Szombathelyi nem tartozott a számukra posszibilis személyek közé. Mint a németek felé elkötelezettet, nem vonták be bizalmukba, s még „társasági szinten” is csak erős fenntartással, a legszükségesebb mértékben avatták be elképzeléseikbe, ami sértette hiúságát. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy szükségesnek találta figyelmeztetni Horthyt, hogy a háború még nem ért véget és óva intette azoktól, akik abba a „képzeltvilágba” akarják magukat beleélni, hogy a „háború számunkra tulajdonképpen elveszítette konkrét formáját, és már most csak az lesz a feladatunk, hogy figyeljük az eseményeket és spekulációknak adjuk át magunkat, hogy melyikhez csatlakozzunk”.¹⁸

Szombathelyi Horthynak kifejtett álláspontja félreérthetetlen volt. Inkább hajlandó vállalni a balkáni megszállásban való részvétel veszélyeit is — így angol—amerikai partraszállás esetén akár az ellenük való, nehezen elkerülhető harcot —, mint a németekkel való szembefordulást, amit ekkor katonailag reménytelennek tartott. Bár szükségesnek tartotta leszögezni, hogy végül is „a legfőbb. vezetés fogja adott esetben elhatározni azt, hogy mit csináljunk”, azonban a németek melletti további megmaradás és harc szükségességének makacs hangsúlyozásával a maga és a hadsereg részéről óhatatlanul akadályozta a kormányt a szövetségesek felé való közeledését. Kállay joggal panaszkodott Horthynak, hogy a vezérkar főnöke az ő tudtán kívül politikájával ellenkező vonalat képvisel és ilyen értelmű kijelentéseket tesz, amelyeknek helyességéről igyekszik meggyőzni a kormányzót is.

Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy bár Szombathelyi feltétlen hite a német győzelemben már megingott, a kormány néhány tagjával és az uralkodó osztályok anglofil szárnyával ellentétben azonban még nem nézett szembe a németek teljes vereségével. Úgy látta, Magyarországot érdekei egyelőre még feltétlenül Németországhoz kötik. Figyelembe vette azt is, hogy a magyar hadiipar a németeknek kiszolgáltató állapotban van. Tetszés szerint bármikor képesek megbénítani a magyar ipari termelést és ezzel a hadsereg felszerelését. Ezért is engedni kell a német követeléseknek, még a balkáni megszállásban való részvétel árán is. A haderő harc képes állapotba hozása döntő kérdés, mert az anyagi erők egyelőre nem teszik lehetővé a nagyobb erővel való fellépést. Mindent meg kell tenni, hogy legalább az V., a IX. hadtest és a lovashadosztály azonnali riasztható állapotba kerüljön. Rövid idő alatt be kell fejezni a páncélos hadosztályok, az új három ezredes hadosztályok és a légierő felszerelését is úgy, hogy legalább a hadialkalmazhatóság alsó fokát elérjék. Ezt Németország támogatásától remélte Szombathelyi, annak ellenére is, hogy nem volt feltétlenül biztos a német ígéretek megvalósulásában. Még ha a németek érdeke is, hogy „a

18 Horthy titkos . . . i. m. 349. o.

Duna-medencében mnél erősebb Magyarország álljon, ha magukévá tették és segítségüket a fegyverkezés terén kilátásba helyezték is, mégsem számíthatunk azzal, hogy a közeljövőben kiadós megerősítéseket kaphatnánk. A németek ugyanis maguk is rendkívül sok anyagot veszítettek, de egyben Olaszországot, Bulgáriát sőt Spanyolországot is kiségitik fegyverkezés terén”.¹⁹

*

Hitler a balkáni megszálló hadosztályok megtagadását barátságtalan lépésnek tekintette, amiért Kállay miniszterelnököt, de nem utolsó sorban Nagy Vilmos honvédelmi minisztert marasztalta el, aki nem támogatta a vezérkar főnökét a kérdésben. Hangot is adott elégedetlenségének Horthy áprilisi látogatása alkalmával. A látogatás célja, mint ezt a miniszterelnök a minisztertanácsnak kifejtette „nyilvánvalóan az volt, hogy impresszionálja a kormányzó urat oly irányban, hogy nekünk az összes erőket be kell vetni, és semmi olyat nem szabad tenni, ami azt a benyomást keltené, mintha Magyarország külpolitikai vonala ingadoznék”.²⁰

A látogatás során Hitler először is nyomatékosan tudtára adta Horthynak, hogy Németország katonai ereje töretlen, majd — mint ismeretes — egész bűnlajstromot tárt a kormányzó elé a Kállay-kormány kétkulacos politikájáról, mellyel bizonyos dolgokban „disztanszírozza” magát a németektől. A legfőbb vádat a magyar béketapogatózások képezték, melyek egyes megnyilvánulásait tételszerűen tárta a „jól értesült” Hitler a meglepett kormányzó elé. A továbbiakban szemére vetette a magyar csapatok — elsősorban a legénység — gyenge harci szellemét és helytállását, mellyel nehéz helyzetbe hozták szövetségésüket. Ezzel szemben kiemelte néhány román hadosztály „nagyszerű teljesítményét”, a román katonák és tisztek bátor viselkedését. Horthy visszautasította a hadsereget ért vádakot, mondván, hogy „semmi esetre sem viselkedett szégyenletesen az a hadsereg, amelynek 146 000 halottja és 30 000 sebesültje volt”, s minden fegyverét elvesztette. A magyar ezredek nem egyszer éppen a német kötelekek visszavonulását fedezték.

A továbbiakban Hitler már nem érintette a magyar háborús részvételt, s nem terjesztett elő újabb kívánásokat, hogy az ország friss erőket adjon a frontnak. Mindenesetre ismételen támadta a Kállay-kormányt azért is, mert csak a szövettek elleni közös harcról beszél, ezzel szemben nem említi az angolszászok elleni közös küzdelmet, sőt kapcsolatot keres az angolokkal.²¹

Közben Keitel is tárgyalásokat folytatott a kormányzó kíséretében levő Szombathelyivel — aminek tényét utólag a kiadott kommunikéből törölték. Ennek során Szombathelyi is visszautasította a Keitel által is hangoztatott német vádakot, s szemére vetette tárgyaló partnerének, hogy míg a románoknak nyolc hadtest számára adtak felszerelést, addig a magyar hadseregnek jóformán semmit sem adtak és adnak, holott a magyar csapatok a doni harcokban elvesztették felszerelésük zömét. Végül megállapodtak Keittel: „egymás szemére nem vetünk semmit”. Feltehető, hogy Szombathelyi ismételt meghívását — ezúttal a kormányzó kíséretében — a magyar csapatoknak a balkáni megszállásban való részvétele iránti, ezúttal magának Horthynak előadandó igény, s az ezzel kapcsolatos részletek megtárgyalásának szándéka indokolta. A kérdést valószínű-

¹⁹ Uo. 351. o.

²⁰ OL Mt. jkv. 1943. április 20.

²¹ P. O. Schmidt követ feljegyzése a klessheimi találkozóról. A. Hillgruber (Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Zweiter Teil. [Frankfurt am Main, 1970.] 31. sz. irat 233—255. o.) nyomán Juhász Gyula magyar nyelven adja közre. Két tárgyalás 1943 tavaszán. Történelmi Szemle, 1973. 3—4. sz. 510—530. o.

leg a Szombathelyi—Keitel előzetes megbeszélés után, részleteiben is kidolgozva akarta Hitler a kormányzó elé terjeszteni. Szombathelyinek Horthy makacs ellenállására és a várható visszautasításra való hivatkozással, s újabb, a szovjet partizánok ellen alkalmazandó, gyenge felszereltségű megszálló hadosztályok felajánlásával sikerült elejét venni, hogy a kérést Hitler felvesse a kormányzó-nak. Így aztán a balkáni kérdés nem is került szóba a tárgyalások során.

*

Kállay miniszterelnök és köre a háborúból való kiválás lehetőségeit keresve tisztában volt azzal, hogy a hadsereg vezetésének megnyerése nélkül aligha számíthat sikerre. Tudták azt is, hogy ehhez elkerülhetetlen egy, a katonai vezetésben végrehajtandó alapos tisztogatás. Ebben elsősorban Szombathelyire számítottak, aki a kormányzó bizalmát bírta. Most, hogy a kormány dezavválásától sem riadva vissza, Szombathelyi a német követelések önhatalmú támogatójaként lépett fel, alaposan megrendült a bizalom iránta, bár számításaiából továbbra sem hagyhatták ki. Igen valószínű azonban, hogy a történetek következtében ennek ellenére sem tájékoztatták a szövetségesek felé tett kezdeti lépéseikről, sőt titkolták azokat előtte. Semmi jel nem mutat ugyanis arra, hogy Szombathelyi ez idő tájt tájékozott lett volna ezen a téren. A kép teljességéhez tartozik azonban, hogy — bizonyos megnyilvánulásai következtében — Szombathelyi megítélése már korábban sem volt egyértelmű Kállayék részéről. Annak idején, mikor Horthy megbízta a vezérkari főnöki feladat ellátásával, azt várta tőle — s magától Szombathelyitől sem vitatható el a szándék —, hogy elődjénél körültekintőbb, a németek felé kevésbé elkötelezett politikát s hadseregvezetést igyekszik megvalósítani. Ennek — a várakozásnak megfelelően — meg is próbált eleget tenni, azonban törekvéseinek megvalósításában egyre több akadályba ütközött, s olyan válaszutak elé került, melyek megoldásának módját nem találta. Ez eredeti szándékainak végrehajtásában óhatatlanul megtorpanáshoz vezetett. Helyzetmegítélései általában helyesek voltak a frontok és a háború várható alakulását illetően, ami azonban az adott politikai és katonai környezet, valamint saját bizonytalansága következtében rendszerint nem párosult a helyes cselekvéssel. Befolyásolhatóvá vált, ami különösen a németekkel szembeni megnyilvánulásaiban mutatkozott meg. Cselekedeteivel és kijelentéseivel zavarba hozta a benne bízókat is.

Ilyen körülmények között, amikor még a vezérkar főnökének megnyilatkozásai és szereplése is negatív irányba befolyásolta az eseményeket, meglepő Kállay és köre várakozása a hadsereg vezetésében végrehajtható változtatásokat és a hadsereg átállíthatóságát illetően. Meglepő, hogy ezek a Horthyhoz közel álló körök a honvédségben uralkodó szellemet és állapotokat milyen rosszul ítélték meg. Kezdetben azt remélték, hogy a honvédség tisztikarában kisebb a német elkötelezettség és a szélsőjobboldali fertőzöttség, vannak szép számmal olyan megbízható tábornokok és törzstisztek, akiknek segítségével végre lehet hajtani a szükséges átszervezéseket, meg lehet változtatni a vezérkari testület és ezen keresztül az egész tisztikar szellemét, s ennek megfelelően tájékoztatták brit partnereiket is. A szükséges átszervezések és átszervezők mértéke azonban csakhamar oly mérvűnek bizonyult, ami eleve meghaladta a sikeres végrehajthatóság lehetőségét. Jellemző az ez irányú tájékoztatatlanságra, hogy Szentgyörgyi Albert 1943 februárjában Ankarában még azt közölte az angolok megbízottjaival, hogy 25 németbarát, vagy német származású törzstisztnak a vezérkARBól való eltávolítása szükséges, hogy ő és megbízói a had-

sereg támogatására számíthassanak.²² Schrecker Károly 1943 áprilisában, az ankarai brit nagykövetnek a brit kormány részére átadott memorandumban, már nem ilyen optimistán ítélte meg a helyzetet. Ő mint a „lakosság legveszedelmesebb németbarát rétegéről” emlékezett meg a tisztikarról, amelynek nem kevesebb mint 70—80%-a a német származású és „magyar maszkja mögött leplezetlenül német érzelmű”. Az ily módon meglehetősen vizsgálatlan képet enyhítendő, szükségesnek találta az angolok tudtára hozni: „Igazságtalanság volna elhallgatni, hogy a tisztikar egy elenyésző kisebbsége, a magasabb rendfokozatúak, kifogástalanul viselkedett a kormány iránt. Egy idő óta a kormány fokozottan ezeket lépteti elő, és ezzel máris elért valamelyes eredményt.”²³ Schrecker májusban, egy Isztambulban, a törökországi holland követ által közvetített levélben, nem tudni milyen tapasztalatok alapján, de mindenesetre az angol kormány jóindulatát és tárgyaló készségét növelendő, a dolog előrehaladásáról értesítette az angolokat: „A magyar kormány már egy éve (sic!) keményen dolgozik azon, hogy a hadseregben kialakítsa a valóban magyar szellemet, kizárja a németbarát elemeket a tisztikarból, csökkentse annak német szellemét, és már eddig is említésre méltó eredményt ért el, (sic!) elsősorban a magasabb rendfokozatú tisztek körében.”²⁴ Schreckernek ez a megállapítása erősen túlzó volt, legfeljebb a kormány szándékát illetően volt helytálló, amit az elért „eredményről” mondott, alaptalan és félrevezető volt, hiszen a valóságban a kormány odáig sem jutott, hogy a feltételezetten kormányhű tábornokoknak és törzstiszteknek a tisztikar egészén belüli arányáról, ezek személy szerinti kilétéről, s így a szükséges átszervezések mértékéről megfelelő adatok álljanak a rendelkezésére.²⁵

A vezérkar, a honvédelmi minisztérium és a magasabbegységek parancsnokságainak a németbarát és szélsőjobboldali érzelműektől és kapcsolatokkal rendelkezőktől való megtisztítása — az ígéreték és a valóban megtörtént bátortalan kezdeményezések ellenére — nem történt meg. Szombathelyi 1945-ben, az ellene folyó vizsgálat során erről a következőket mondta: „... hozzáálltam a vk. tisztek kicseréléséhez, akik a németekkel huzamosabb időn át szoros együttműködéssel és mintegy baráti viszonyban voltak. E tekintetben azonban csak lassan és biztosan járhattam el..., mert... akadályoztak ebben a németek, akik rögtön érdeklődtek a cserék oka és a leváltottak új beosztása után.”²⁶ Nem vitatjuk el Szombathelyitől a szükséges cserék végrehajtásának szándékát. Valóban történtek cserék, áthelyezések, azonban mindez igen óvatosan és lassan történt, s közel sem volt a helyzet megkívánta méretű, úgyannyira, hogy ezeknél a mozgásoknál többnyire nem is fedezhető fel egyértelműen az indíték.

²² Magyar—brit titkos . . . i. m. 105. o.

²³ Uo. 120. o.

²⁴ Uo. 144. o.

²⁵ Konkrét, ez irányú vizsgálatokat a hadtörténet még nem végzett, így a tanulmány írójának sem áll módjában, hogy felrajzolhassa a honvédség tisztikarának korabeli politikai arculatát, jelesül, hogy milyen volt az arány a német és szélsőjobboldali kapcsolatokkal rendelkező, vagy szimpatizáns, illetve a megbízható, adott esetben a kormányzó parancsára — elsősorban angolszász csapatok megjelenése esetén — végrehajtandó fordulat esetén akár a németekkel való szembe fordulást is vállaló, vagy legalábbis ilyennek vélt tábornokok és törzstisztek — vezérkarik és csapattisztek — között. A sok évi hadtörténeti kutató- és feldolgozó tevékenységünk során kialakult feltételezésünk szerint a tábornokok kb. kétharmada felelt meg többé-kevésbé a kormányhűség fenti kritériumának, míg a törzstiszteknek, akiknek német és szélsőjobb elkötelezettségét karriervágyuk is jobban motiválta, legjobb esetben is csak egyharmada volt e csoportba sorolható. A vezérkari tisztek között — véleményünk szerint — ez még az egyharmadot sem érte el. Tovább bonyolítja a helyzetet, ha a fontosabb beosztások oldaláról közelítjük meg a kérdést. A németek és magyar barátaik ugyanis gondoskodtak arról, hogy ezekbe a beosztásokba minél nagyobb számban kerüljenek be megbízható emberek, s azonnal megfelelő ellenakciót indítottak, ha valamelyiküket a leváltás veszélye fenyegette. A hadsereg irányítása szempontjából jelentőséggel nem bíró beosztott csapattisztek — századosig bezárólag — ez irányú megoszlásának valószínűsítése még nehezebb feladat. Feltételezhető, hogy ezek közvetlen parancsnokaik befolyásától és szolgálati helyükön kialakított kapcsolataiktól függően ingadoztak a jobb- és szélsőjobboldal között.

²⁶ HL Békeelőkészítő Bizottság iratai. A/II/1.

Áttekintve a vezérkari és minisztériumi osztályok, illetve csoportfőnökségek vezetői körében — az ide beosztott tisztekkel kapcsolatosan ez nem végezhető el — 1942—43 folyamán bekövetkezett áthelyezéseket, nem fedezhetők fel oly mérvű változások, melyek az itteni vezetés összetételére és szellemére lényeges hatással lehettek volna. Az egyes csoportfőnökségek és osztályok közötti vezető- és beosztott-cserékről — melyek szinte kivétel nélkül az érdekelteknek magasabb beosztásba való kerülését eredményezték —, valamint fontos csapatparancsnoki beosztásokba való kihelyezésekről, nehezen mutatható ki a tudatos tisztoztatási szándék, még akkor is, ha egynémely esetben valóban vezethette is ilyen szándék a vezérkar főnökét és a honvédelmi minisztert. Az „áthelyezettek” mindenesetre olyan helyekre, beosztásokba kerültek, ahol ártó szerepük tovább érvényesülhetett. Az érintett vezető beosztású tisztek zöme változatlanul helyén maradt. Kipróbált és közismert németbarátok maradtak meg beosztásukban, akikről megszabadulni már csak a várható német „közbenjárás” miatt sem lehetett.

Egészen 1944 tavaszáig megőrizte például hadművelleti csoportfőnöki helyét Vörös Géza tábornok, aki közismert volt német és szélsőjobboldali kapcsolatairól. Amikor végre megszabadult tőle a vezérkar, nem kevésbé fontos poszt, a Legfelső Honvédelmi Tanács vezérkari beosztása várt rá. Továbbra is alkalma volt betekinteni a legfelső szintű honvédelmi döntésekbe, s erről információkat szolgáltatni. Ő már bátyját, Vörös Jánost követte vezérkari beosztásában, akitől hasonló okok miatt szabadult meg Szombathelyi, s aki ugyanekkor a németek érdeklődésének középpontjában álló Anyagi Csoportfőnökség vezetésével bízott meg.

Mészöly ezredest az a Nadas Lajos ezredes követte a VKF 1. osztály élén, aki a németek és nyilasok fő besúgóinak egyike volt.

László Dezső altábornagy Werthtel együtt távozott a vezérkar hadművelleti osztályának éléről, hogy mint a VIII. hadtest parancsnoka működjön tovább.

Grassy József vezérőrnagyot közvetlenül vád alá helyezése előtt, 1943-ban nevezte ki Szombathelyi a VKF kiképzési osztályvezetőjévé.

Olyan közismerten németbarát, szélsőjobboldali beállítottságú vezérkariak — már Szálasi alatt tábornokká előlépők — mint Sáska Elemér, Zákó András, Tömörly Jenő, Szász Ferenc, Deák Ferenc vk. ezredesek és mások karrierje zavartalanul ívelt felfelé ez időben is.

Kádár Gyula kinevezésétől eltekintve nem tudunk olyan, a vezetésben végrehajtott mozdulatokról, amelyekről kétségtelenül megállapítható lenne, hogy német és szélsőjobboldali kapcsolatuktól mentes, a kormánypolitika szempontjából feddhetetlen személyek kerültek volna megbízhatatlanok helyére.

Mi sem bizonyítja jobban a vezérkar főnökének e téren tanúsított óvatosságát, s a valóban hatásos intézkedések hiányát, mint az, hogy a vezető beosztásokban levők között Kádár Gyulán kívül senki sem volt, aki oly mértékben kompromittálódott volna a németek előtt, hogy a megszállás után akár csak leváltásukat is követelték volna. Még Hatznak, az amerikai kapcsolat értelmi szerzőjének és közvetítőjének sem esett bántódása, sőt a németek nem emeltek kifogást az ellen sem, hogy 1944 júniusában a honvédelmi miniszter szárnysegéde legyen.

A mindig és mindenütt jelenlevő németek valóban jelentős szerepet játszottak a tervezett intézkedések maradéktalan megvalósításának elmaradásában, azonban végtelenül leegyszerűsíténénk a kérdést, ha annak okát kizárólag a német befolyásra szűkítenénk le. Megkötötte a vezérkar főnökének kezét az is, hogy néhány, személyesen közelebbről ismert vagy ismerni vélt tábornokon és törzstiszteken kívül, akik — mint Kádár Gyula — előtt nyugodtan kinyilvánítva

nithatta őszinte véleményét anélkül, hogy azt tovább adták volna, aligha tudta, kinek mi az igazi meggyőződése, hol áll, milyen fokon elkötelezett a németeknél, milyen a kapcsolata a szélsőjobboldal különböző csoportjaival. A fegyelmezett, szolgálatát kiválóan ellátó, a parancsokat maradéktalanul teljesítő, a szövetségi hűség alapján álló vezérkari tiszt minta volt a hadseregben. Feljebbvalói megdicsérték, kitüntetésekkel látták el. Ezen vonások mögött még Szombathelyi számára is nehezen volt felfedezhető valamiféle hajlandóság a németellenességre, s a szélsőjobboldal iránti ellenszenv. Ilyen körülmények között nehéz volt rövid idő alatt kiválasztani olyan vk. tiszteket, akik alkalmas partnerek lehetnek egy új, az eddigiekkel ellentétes, bonyolult politikai irányvonal szolgálatára. Minden átszervezés kiváltotta a vezérkarikák gyanakvását. Lehetetlen volt szépen dekorált vk. tiszteket megfelelő indok nélkül — amit nehezen lehetett találni — kiemelni a vezérkari osztályok és helyek székeiből. A legóvatosabb mozgások is gyanúsak voltak, azonnal aktivizálták a különböző klikkeket, akik azonnal német és szélsőjobboldali politikai pártfogóikhoz menekültek.

A szovjetellenességben, antiszemitizmusban és németbarátságban nevelkedett tisztikartól szövetségi hűséget követeltek, az ezzel ellentétes viselkedés, az elvárt megnyilvánulások megsértése üldözendő volt a hadseregben. A tisztek jelentős számban kapcsolatban álltak nyilas, imrédysta és más szélsőjobboldali pártokkal, csoportokkal, klikkekkel, melyek így beépültek a vezérkari testületbe, honvédelmi minisztériumba, a csapatok parancsnokságaiba. Ennélfogva a magyar szélsőjobboldal és a német hírszerző szervek azonnal értesültek a hadseregben történekről, az ott kialakult hangulatról, melyet beépített embereik révén megfelelően tudtak befolyásolni.

Szombathelyinek ilyen körülmények között vigyáznia kellett, ha el akarta kerülni a vezérkar esetleges jobboldali palotaforradalmát, ami saját pozícióját is veszélyeztette. Szembe kellett néznie a ténnyel, hogy ha a vezérkarban, HM-ben, a csapatoknál szolgáló tisztek között akadtak is józanabban gondolkodók, szélesebb látókörűek, ezek elszigeteltek maradtak társaik között, nem találtak, vagy nem mertek kapcsolatot teremteni a hasonlóan gondolkodó katonákkal vagy polgárokkal. A „bal felé” nyitás szándéka, bár néhány tábornoknál és törzstisztnél felfedezhető ugyan, azonban az óvatos próbálkozások sohasem jutottak el a cselekvésig. „Magatartásuk legszomorúbb jellemzője, hogy jóformán egymást sem ismerték, és belső álláspontjukat leplezték. Leplezniük is kellett: a hivatalos, a legfelső elöljárói megnyilatkozások a háborúban való helytállást hirdették. Ha a legfelsőbb hadúr, az összes katonai elöljárók, a kormányférfiak nyilatkozatai és parancsai ezt követelik, ezzel ellentétes nyilvános állásfoglalás katona részéről lehetetlen” — írta róluk Kádár Gyula visszaemlékezésében.²⁷

A tisztikar zöme azonban szilárdan németbarát és szélsőjobboldali, sőt nyilas érzelmű volt, ami a hadsereg minden részlegénél meghatározta a közhangulatot. Ezek nem a háborúból való kiugrásra, hanem éppen ellenkezőleg, a fokozott háborús részvételre számítottak, s egy német segítséggel történő szélsőjobboldali hatalomátvételtől várták előrejutásukat.

Mint már utaltunk rá, Szombathelyi, munkatársainak kiválasztásában, szeretett saját, korábbi tapasztalataira támaszkodni, ami viszont gyakran pillanatnyi benyomásokat, hangulatokat jelentett. Ritkán tudta magát függetleníteni szubjektív megítélésaitól. Gyorsan kialakított véleményét viszont könnyen meg is változtatta valakiről. Köztudott volt, hogy nem szerette a túlságosan erős egyéniségeket, akik könnyen ellent mondtak neki. Beosztottjaitól — már akiktól

²⁷ Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 500. o.

ellentmondást egyáltalán eltűrt — megkövetelte, hogy fenntartás nélkül elismerjék katonai kvalitásait. Szubjektivitása gyakran vezette tévedésekhez az emberek megítélésében, s magas beosztásba helyezett arra érdemteleneket is. Szívesen hagyta magát meggyőzni környezetétől, amikor — mint ez gyakran megtörtént — megrettent saját következtetéseitől, melyek egyre inkább a rendszer pusztulásának felismeréséhez vezették el. Menekült a valóság felismerése elől, igyekezett önmagával szemben is tagadó álláspontra helyezkedni. Ehhez gyakran megnyugtatólag jött másoknak a helyzetről alkotott optimista, sőt hazug véleménye, ugyanakkor menthetetlenül leszidta azt, aki a valóság kíméletlen feltárásával kétségeit erősítette meg, még ha önmagában igazat is adott neki. Természetesen ez utóbbiak kevesen voltak beosztottjai között.

A kelletténél büszkébb volt valóban magas szintű katonai tudására, széles körű ismereteire, magánál jobb katonai szakembert nem ismert el. Különösen bosszantotta a jobb- és baloldali civil politikusok katonai kérdésekben megmutatókozó dilettantizmusa. Gyakran ragadtatta magát epés, sőt durva megnyilvánulásokra, ami igen megnehezítette a kapcsolatok kiépítését közte és a kiugrás módozatainak munkálkodó polgári elemek között.

Gyakoriak voltak nézeteltérései a hadsereg tábornokaival is. Nagy Vilmossal viszonya meglehetősen hűvös volt, amiben közrejátszott egyes vk. osztályok vezetőinek tudatos aknamunkája is.

Kitűnő viszony alakult ki viszont közte és Csatay honvédelmi miniszter között. Csatay jól képzett, becsületes katona volt, akitől ugyan távol állt a németbarátság, de ugyanakkor híjával volt minden politikai érzéknek is. Szombathelyivel szemben kisebbrendűségi érzése volt, így mindenben alávetette magát akarátának, az ő véleményét visszhangozta a minisztertanácsban is. Nem egyszer kínos helyzetbe került, mikor a Szombathelyi véleményének tolmácsolása után a miniszterek többségének ellenvéleményével találta magát szemben. Általában rosszul érezte magát honvédelmi miniszteri beosztásában, képtelen volt önálló véleményt alkotására. Reá nem számíthattak a kiugrás felé tapogatózó körök oly egyértelműen, mint Nagy Vilmosra.²⁸

Kádár Gyula is megemlíti visszaemlékezésében Szombathelyinek egy olyan káros tulajdonságát, amellyel a hozzá közeledő baloldali polgári köröket is gyakran eltaszította magától. Szombathelyi azonnal élesen reagált és visszautasított minden vádat és gyanúsítást, amelyek a hadsereg tisztjeit elsősorban polgári elemek részéről érték. Ez a megnyilvánulás a mundér becsülete védelmének látszik, azonban több volt annál, s nem egyszer súlyos következményekkel járt. Igyekezett megőrizni hitét és illúzióját a tisztai becsületben, a felettesek iránti hűségben és a maradéktalan parancsteljesítésben. Dühös volt azokra, akik — ennél fogva gyakran megkésve — bebizonyították előtte a tisztiek visszaéléseit, garázdálkodását, s a felelősségre vonás elrendelésére kényszerítették. Nem akarta elhinni — és ez döntő hiba volt —, hogy adott esetben a tisztikar nem fogja gondolkodás nélkül követni legfelsőbb hadurának, s a vezérkar főnökének utasításait. Tragikus következmény ennek az újvidéki eseményekkel kapcsolatos szerepe is: a gyilkosságok elrendelőinek sokáig halogatott, csak az általános felháborodás kiváltotta felelősségre vonása, majd szökésük lehetővé tétele.

*

A béketapogatózásokkal kapcsolatos kezdeményezésekkel és közeledési kísérletekkel egyidőben ennél fogva semmi sem történt azok várható katonai kon-

28 Uo. 524. o.

zekvenciáinak levonására. Semmiféle olyan elképzelés — terv — nem volt az angol—amerikai balkáni partraszállás esetére, mellyel biztosítani lehetett volna az inváziós csapatokkal való együttműködést, és szembeszállni a várható német megszállással és a szélsőjobboldali hatalomátvételi kísérlettel. Az ehhez szükséges katonai előkészületek megtétele a honvédség felső vezetésében és a tisztikarban ekkor uralkodó viszonyok közepette lehetetlen volt anélkül, hogy a németek és a szélsőjobboldal idejekorán ne értesüljön róla, s ne tegyék meg az azonnali ellenlépéseket. Szombathelyi — esetleg valamelyik más magas beosztású tábornok — Horthy utasítására néhány megbízható tábornokot — Nagy Vilmos, Nádain, Lakatos, Dálnoki, Veres, Röder — és törzstisztet bevonhatott volna ezirányú előkészületekbe, azonban ez a szűk kör feltétlenül elszigetelődött volna, az elképzeléseik realizálásához szükséges lépések — intézkedések a csapatok felé — megtétele az azonnali lelepleződés veszélyét rejtette magában. Az alapvető feltétel, a legfelső hadúri parancs azonban már eleve hiányzott. Horthynak eszébe sem jutott egy ilyen, a német szövetséges ellen irányuló parancsot kiadni. Erre sokkal később sem szánta el magát. Nem történt meg egy ilyen lépés biztosítása a parancsnoki beosztásokban szükséges áthelyezésekkel sem.

Szombathelyi Kádár Gyulát 1943 nyarán megbízta, hogy dolgozza ki elképzelését egy esetleges nyugati segítséggel végrehajtandó katonai átállásról. Ennek tartalmaznia kellett, „mennyi légi úton szállított segítő erőre volna szükség, hol kellene ezeknek földet érni, milyen előnyomulási irányokkal, mit kézbe venni, hogyan kapcsolódhatnak be ezekbe a hadműveletekbe a honvédség, milyen erőkkel stb.” Kádár kifejtette elképzelését, miszerint „három légi úton szállított hadosztály a minimum, amire szükség lett volna. Ejtőernyős biztosító csapatok, utána szállító gépek, leszállási terület a Hortobágy, Tisza menti védelem. A kelet-magyarországi csapattestek részben csatlakoznak, részben a románok felé biztosítanak stb.”²⁹ A vezérkar főnöke csakhamar visszaadta a tervet, mint ami már nem aktuális, és különben is túl „regényes”. Mint Kádár írja erről, valószínűleg Szombathelyinek csak szokásos meditatálásaihoz volt szüksége a tervre. Meg akarta győzteni magát arról, amit maga is vallott, hogy egy efféle átállás végrehajtásának nincsenek meg az előfeltételei, az nem időszerű.

*

A németek nyomására Nagy Vilmost 1943 júniusában nyugdíjazta a kormányzó. Utódjának, Csataj Lajos vezérezredesnek augusztusi bemutatkozó látogatása során Hitler elérkezettnek látta az időt, hogy felújítsa a Szerbia megszállásában való magyar részvétel iránti követelését. Hosszasan fejtegette Csatajnak a katonai helyzetet, melyet a területveszteségek és az olasz kiugrás ellenére is megfelelőnek, sőt biztatónak tartott. Miután így módon elosztatni vélte Csataj esetleges kétkedéseit, rátért a lényegre: „A Balkán partjainak védelmét a németek veszik át. Azt szeretnénk, ha a magyarok vennék át a német katonák megvédését és biztosítását. Ennek megbeszélésére és letárgyalására Szombathelyt várják a főhadiszállásra.”³⁰

Csataj idehaza tájékoztatta a kormányt impresszióiról: a németek helyzete nehéz ugyan, de feltétlenül kitartanak. Hivatkozott a németek jóindulatára,

²⁹ Uo. 536. o. Egy ilyen Magyarországon — a Hortobágyon vagy másutt — végrehajtandó ejtőernyős akciónak semmiféle reális alapja nem volt. A második világháború folyamán az amerikai hadseregnek összesen 3, az angolnak 1 ejtőernyős hadosztálya volt. Az általaik végrehajtott — nem túl sikeres — hadműveletek során ezek nem igen távolodtak el 150—200 km-nél tovább kiinduló bázisaiktól.

³⁰ OL Mt. jkv. 1943. augusztus 24.

amit nem veszíthetünk el, hiszen minden „fontos fegyverrészt” tőlük kapunk. Különbén is érdekünkben áll, hogy minél eredményesebben harcoljanak a németek az oroszok ellen. Mindezek figyelembe vételével nem volna-e előnyös számunkra, ha a keleti frontról elvonhatnánk 100 000 embert és Jugoszlávia területén alkalmaznánk. Ez a „németek felé komoly segítséget jelentene, viszont a mi számunkra nem jelentene több és nagyobb áldozatot, mint eddig, vagy kedvezőtlenebb körülményeket, mint a jelenlegi helyzet”.³¹

A minisztertanács nem értett egyet Csataival. A német kérés ezúttal is visszautasításra talált. A legélesebben Keresztes-Fischer Ferenc fejtette ki véleményét a felújított német terv ellen. „Ami a németeknek azon kívánságát illeti, hogy mi a Balkánon a német hadsereg mögött működünk, ez ellen a leghatározottabban állást foglal. Ezt katasztrófálisnak tartaná. Ez reánk nézve a teljes végső pusztulást jelentené. Ehhez sohasem adná hozzájárulását. Egy magyar katoná se lépje át a Duna vonalát. Ezért nem vállalná a maga részéről a felelősséget és levonná saját személyére nézve a konzekvenciákat. Mi ma már csak a saját érdekeinkkel foglalkozhatunk. A végső pillanatra fel kell készülnünk” — számolt be a minisztertanácsról készült jegyzőkönyv a belügyminiszter reagálásáról.³²

Szombathelyi osztotta a honvédelmi miniszter véleményét. Úgy látszott, a németek elérték céljukat, Nagy Vilmos távozása után a katonai vezetés egységesebbé, irányukban toleránsabbá vált. Nem volt kétséges, hogy mindketten fenntartásokkal kísérték figyelemmel, és alig tartották kivihetőnek Kállaynak a nyugati hatalmak felé folytatott kiugrási puhatolózásait. Túl nagy volt a német hadsereg nimbusza előttük, semhogy a tőlük való elszakadást és a velük való szembefordulást magukévá tudják tenni, a német hadsereg teljes összeomlását pedig nem tartották valószínűnek. Csatai a júliusi, a magyar—német közös repülőgépgyártás bővítésével kapcsolatos tárgyalások során már ezt megelőzően is kifejtette idevágó nézeteit. A németeknek azonban csalódnok kellett. A katonák ezúttal sem tudták keresztülvinni akarataikat Kállayval és az őt támogató Horthyval szemben.

Feltehetően Kállay augusztus elején még maga is latolgatta a német kérés teljesítésének lehetőségeit. Megpróbálta azt összhangba hozni kiugrási kísérleteivel. Egy esetleges angol—amerikai balkáni partraszállás esetén a közvetlen kapcsolat felvételének lehetősége kedvezőnek látszott. A miniszterelnök medítálása és feltehetőleg érdeklődést sugalló, elejtett megjegyzései arra indították Csatait, hogy — Szombathelyivel egyetértésben — úgy tájékoztassa a németeket, mintha a balkáni ügy ezúttal a legjobb úton haladna a megvalósulás felé. Amikor azonban Kállay felvetette az ügyet a szövetségeseknek, s az amerikaiak pártoló közbenjárását kérte, a leghatározottabb visszautasításban részesült, amire elvetette a balkáni akció gondolatát, s ennek megfelelő határozatot hozott a minisztertanács és a koronatanács is.

Szombathelyinek kellemetlen volt ezt a németek tudtára adni. Úgy érezhette, Kállay becsapta. A visszautasításból származó esetleges hátrányokért a felelősséget igyekezett magáról elhárítani. A Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT) 1943. szeptember 4-i ülésén előadott helyzetlemezésében, amit emlékirat formájában is megörökített, Szombathelyi rámutatott a visszautasítás nyomán elképzelhető német retorziós lépésekre, melyeket jó lenne elkerülni egy toleránsabb magyar magatartással, így elsősorban a Balkánnal kapcsolatos követelések legalább részbeni kielégítésével.

³¹ Uo.

³² Uo.

Bevezetőben szükségesnek találta leszögezni, hogy az események most már kétségtelenné tették előtte, a németek elvesztették a háborút. Németország az összes frontokon defenzívába szorult, az egyre nagyobb túlerő nem teszi lehetővé, hogy bárhol is kezdeményezzen és döntő csapást mérjen. Ma már célja: „A háborúnak kihúzása addig, míg valami elfogadható békéhez jutnak”.³³ Ha már korábban meg is érlelődött benne, a magyar vezérkar főnöke most először mondotta ki azt nyilvánosan, hogy a németek nem nyerhetik meg a háborút. Teljes összeomlásukkal azonban még most sem akart szembenézni, még mindig elég erősnek hitte a német hadsereget egy elfogadható béke kicsikarásához.

Szombathelyi a jövő lehetőségeit vizsgálva nem látott más kiutat, mint kitarítani a németek mellett és osztozni a vereségben, illetve — reménye szerint — a ránk is kiterjedő „elfogadható” békében. Ennek az elképzelésnek megfelelően változatlanul hajlandónak mutatkozott „a Balkánra megszálló csapatokat küldeni, hogy ezzel elérje, hogy Hitler »kiadja« az Oroszországban levő megszálló magyar hadosztályokat, amelyek azután a hazai föld védelmében használhatók fel”.³⁴

A vezérkar főnöke megismételte korábbi figyelmeztetését: senki se éljen abban az illúzióban, hogy a 2. hadsereg kivonásával számunkra véget ért a háború. Újabb és nehezebb feladatokra kell felkészülni, amely „feladatok végrehajtásánál a harcot állni kell.” Egy korábban kiadott bizalmas parancsában a tisztikart is figyelmeztette: „Még az orosz háború a maga rendkívüli viszonyai-val sok jelenséget ha nem is megbocsáthatóvá, de érthetővé tett, — de egy közelebb lezajló fegyveres mérkőzés teljesen más elbírálás alá esik. Itt nem lesz megbocsátás és méltánylás.”³⁵

A továbbiakban Szombathelyi kifejtette, hogy a háborút követő béke során a magyar érdekek a szomszéd népek részéről mindenképpen veszélybe fognak kerülni, aminek kivédésére fel kell készülni. „Bármelyik fél győzzön is, egyik sem fogja a mi ügyünket dűlőre vinni, hanem azt nekünk kell kiharcolni. Ezért a nemzetet fel kell ébreszteni, nehogy úgy járjon, mint 1918-ban. Most is megtörténhet az, hogy a nemzet egyik fele nem akar harcolni, mert a németeket úgy is megverik, most már úgyis hiába minden. A másik fele pedig azért nem, mert úgyis az angolszászok győznek, tehát mostmár az igazság és az emberi jogok, valamint a nemzetközi jog győz, amiben mindannyian megnyugodhatunk.”³⁶ Ezt elkerülendő szilárdan meg kell őrizni a belső rendet és biztosítani az uralgó osztály uralmának érintetlenségét, akcióképességét.

Az angolszász-barát politikusokat ismételten óvatosságra intette Szombathelyi: A német hadsereg, bár szorult helyzetben van, szelleme és ereje még töretlen. Hiú remény, hogy a német megszállás veszélyét is vállalva, mely az erre spekulálók szerint úgyis rövid ideig tartana, fel lehet mondani a szövetséget, és faképnél lehet hagyni a németeket. A német hadsereg még „kegyetlen csapásokat mérhet azokra, akik vele szemben fellázadnak” . . . „Aki így gondolkodik az nem fűzte tovább ezt az elméletet, mert különben hamar visszarettenne tőle. Először is nem a németek szállnának meg, hanem a románok és a tótok és minden nyomorúságuk mellett még a horvátok is, akik hamar visszavennék azokat a területeket, melyek Trianon szerint az övék voltak, sőt még ennél is többet. És ezeket a területeket összes javaikból kifosztanák, kirabolnák. De ezen felül mindent elkövetnének, hogy védképességünk, szuverenitásunk egyedüli támaszát: haderőnket tönkretegyék. Ezt lefegyverznék, fegyvereinket elrabol-

³³ Nagybacsoni Nagy: i. m. 172. o.

³⁴ Uo.

³⁵ HL Eln. Vkf. I. 1943/5373.

³⁶ Nagybacsoni Nagy: i. m. 175. o.

nák... Németország talán csak Budapestet tartaná meg és ott ahol erősebb lenne az ellenállás, bombázná. Természetesen erre az angolszászok és oroszok is bombáznának. Pár hónap elég lenne ahhoz, hogy teljesen tönkre tegyenek minket. Magyarország elveszteszené szuverenitását és a földet, amit tőle szomszédai elvettek soha többé nem kapná vissza.”³⁷ Németország és hadserege további háborús esélyeinek tragikusan hibás elemzéséből a magyar vezérkar főnöke levonta az egyértelmű következtetést: érdekeink, de a becsület is arra intenek, hogy Németország mellett kitartsunk. Velük együtt harcolva, az ő oldalukon meglapulva tudunk felkészülni és magunknak pozíciót teremteni. Mindez Szombathelyi szerint nem jelentette azt, hogy „ész nélkül kiszolgáljuk őket. Ne bocsátkozzunk kalandokba, ellenben, ha kell hozzunk meg minden áldozatot szuverenitásunk érdekében, hogy fegyveres erőnket fenntarthatassuk, és ha kell a balkáni feladattól se riadjunk vissza.”³⁸

Csatay — Szombathelyivel egyetértésben —, arra számítva, hogy végül is sikerül meggyőzni a kormányzót és Kállayt, még közvetlenül Szombathelyinek a német főhadiszállásra indulása előtt is abban a hitben hagyta Jagow német követet és Pappenheim katonai attasét, hogy a magyar kormány válasza pozitív lesz. Így aztán Pappenheim még szeptember 6-án is azt jelentette az OKW-nak: Csatay javaslatához a kormányzó hozzájárult. Igen elismerően szólt Csatay magatartásáról, aki mióta — igen kedvező benyomásokkal — a német főhadiszállásról visszaérkezett, „általában mindenütt, a kabinetben is, épp oly bizalomteljesen és határozottan nyilatkozott, mint követünk előtt. E tény újból megmutatja, hogy a honvédelmi miniszter a mi értelmezésünk szerint a legpozitívabb tényező Magyarországon.” A továbbiakban Pappenheim kifejtette, hogy a vezérkar főnökének küszöbön álló látogatása során a magyar csapatok balkáni bevetését az ukrajnai megszálló erők egy részének visszavonásával összefüggésben fogja szóvá tenni. „Ebben a kérdésben tanúsított német előzékenység vagy akár csak kilátásba helyezése is megszilárdítaná a honvédség vezetőinek helyzetét a politikusokkal szemben.”³⁹

A német impressziók tehát kedvezőek voltak a magyar katonai vezetésről. A Csatayról alkotott jó vélemény egyúttal a vezérkar főnökével szembeni elégedettséget is kifejezte, hiszen a helyzet alapos ismeretében nem lehetett titok előttük, hogy Csatay megnyilatkozásaiban elsősorban a vezérkar főnökének véleményét visszahangozza. Felismerték a bizalom hiányán alapuló ellentétet, ami a katonai és politikai vezetés viszonyát alapvetően jellemezte. Regisztrálták továbbá azt is, hogy ennek következtében a béketapogatózásokból a legfelső katonai vezetés kimaradt, önmagában ilyet nem kezdeményezett. Attól tartottak viszont, hogy ez az ellentét szakításhoz vezethet Kállay és a katonák között. „Megfontolandó — írta Pappenheim —, hogy a hadvezetőség helyzete nem megিংathatatlan. Ezért véleményem szerint, az ukrajnai hadosztályok visszavonásának kérdésében előzékenységünk nem terjedhet annyira, hogy a magyarországi politikai vezetésnek lehetősége nyíljon olyan benyomás keltésére, mintha Magyarország teljesen kivonná magát a keleten folyó küzdelemből. Megfontolandó továbbá az is, hogy a magyarországi bizonytalan helyzetben a német körletekben bevetett magyar csapatok értékes zálogot képeznek.”⁴⁰ Pappenheim benyomása szerint, a magyar vezérkar 4—4 hadosztály balkáni, illetve ukrajnai bevetését tartotta ideális megoldásnak.

Szombathelyi csak közvetlenül a főhadiszállásra indulása előtt — Kádár Gyu-

37 Uo. 178. o.

38 Uo.

39 A Wilhelmstrasse... i. m. 728. o. (549. dok.)

40 Uo.

la szerint útközben, a vonaton — közölte Pappenheimmel a nemleges választ. Mint ez Pappenheim szeptember 15-én kelt, az OKW-nek előre küldött táviratából egyértelműen kitűnik, Szombathelyi Kállayra és kormánya „polgári” tagjaira hivatkozott és háritotta a dolog ódiáját, akik meggyőzték Horthyt, hogy változtassa meg álláspontját. „A vezérkar főnökének tehát nincs felhatalmazása... hogy ígéretet tegyen a magyar csapatok Balkánra küldésére... A magyar véderő általános beállítottsága a közös hadviseléssel kapcsolatban változatlanul pozitív, de különösen áll ez a magyar csapatok balkáni kiküldésére. A honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök a kormánnyal, főként Ghyczy külügyminiszterrel szemben nem tudták álláspontjukat a kormányzónál érvényesíteni, és fel vannak háborodva kormányuk — ahogy ők kifejezték — gyávaságán. A vezérkari főnök kijelentette, ilyen körülmények között szégyell a főhadiszállásra utazni.”⁴¹

Szombathelyi véleményének ilyen megfogalmazását tekinthetnénk a pappenheimi interpretáció túlzásának, amellyel a számára is kínos helyzetben igyekezett elsősorban magát, de az őt tájékoztató Szombathelyit is kedvezőbb színben feltüntetni az OKW előtt, azonban ismerve Szombathelyi természetét, elfogultságát — talán szorongását is —, ha a német főhadiszálláson Hitlerrel és a német katonai vezetőkkel tárgyalt, továbbá kellemetlen helyzete miatti sértettségét és bosszúságát Kállayval szemben, bizonyosra vehetők a Pappenheim által leírt, neki tulajdonított dühös szavak.

Hitler már nem is említette meg Szombathelyinek a Balkánnal kapcsolatos kérését, tudomásul vette a magyar kormány álláspontját. Részletes fejtegetésekbe bocsátkozott viszont a végső győzelmet követő időszakról, amikor is az olasz árulókhoz hasonló kegyetlenséggel fog elbánni mindenkivel, aki árulóvá válik. A Hitler fenyegetéseitől megrettent Szombathelyi valószínűleg igyekezett megértetni Hitlerrel, hogy — mint ezt a német katonai attaséval is korábban közölte — ő a legjobb szándékkal volt a német követelés teljesítése iránt.

Szombathelyi és Kállay között hűvösebbé vált a korábban sem túl bensőséges viszony. A miniszterelnök nem véletlenül bízta meg a Szombathelyi társaságában utazó Kádár Gyulát, hogy kísérje figyelemmel főnöke szereplését a főhadiszálláson, s hazatértük után azonnal jelentse, ha az — akiben különben ő és a kormányzó feltétlenül megbíznak — a határozott utasítás ellenére bármiféle ígéretet tenne.⁴²

A vezérkar főnöke különben önmaga ismételt igazolását látta az olasz események alakulásában, a fegyverszünet végrehajtásának katonai kudarcában. Az a tény, hogy Németországnak még volt ereje Olaszország megszállására, az olasz egységek lefegyverzésére, s új front nyitására a Dél-Olaszországban partaszálló angol—amerikai csapatokkal szemben, megerősítette hitében, hogy egy elhibázott lépés, a németek türelmének túlfeszítése az elkerülhetetlen német megszállást eredményezheti. Egy ilyen szituáció viszont a magyar hadsereg szabad mozgását és felhasználását lehetetlenné tenné, s óhatatlanul a szélsőjobb oldalt juttatná a teljes hatalomhoz a kormányban és a hadseregben egyaránt. Mindez a németek támogatta románokat juttatná beláthatatlan előnyökhöz velünk szemben. A német megszállás — mint azt Kállaynak kifejtette — mindenképpen tragikus hatású lesz, ezért óvja őt a megdondolatlan lépésektől, az olasz fegyverszünethez hasonló következményektől. Egyre kevésbé hisz egy balkáni angol—amerikai partraszállás lehetőségében, a rendszer átmentésének lehetőségét változatlanul a németek melletti megmaradásban látja.⁴³

41 Uo. 732. o. (553. dok.)

42 Kádár Gyula: i. m. 619. o.

43 N. Kállay: Hungarian Premier, A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War. Columbia University Press, New York. 1954. 141. o.

Az olasz események nemcsak Szombathelyre voltak hatással, elbizonytalanították azon keveseket is a hadseregben, akik egyáltalán fontolgatták egy katonai átállás lehetőségeit. Ugyanakkor a szélsőjobb ujjongott, s egyre hangosabban követelte magának a teljes hatalmat, hogy az olaszhoz hasonló „árulást” megakadályozhassa.

A Magyar Katonai Szemle, az olasz eseményeket kommentálva, az elhamarkodott, katonailag megalapozatlan külpolitikai lépések veszélyességére hívta fel a figyelmet:

„Sikerült szeptember 3-án rábírní az olasz kormányt a fegyverszünet megkötésére... A külpolitikai angol siker katonailag nem érvényesült, mert az olasz hadsereg lefegyverzése, a katonai közigazgatás átvétele, a csapatok őrizete nem volt hatásosan előkészítve. Ennek következtében az olasz hadsereg órák alatt letette a fegyvert, de a németek előtt. A németekkel szembeni fegyveres ellenállás szintén nem volt alkalmas arra, hogy a fegyverszünetnek erre vonatkozó feltételei konkrét formát öltsenek. Ennélfogva Olaszország ma háborús hadszíntér maradt, csak politikailag esett ki a háborúból. Más szóval: ez alkalommal kristálytiszta példát látunk arra, hogy mennyire szükséges a külpolitikai sikereknek katonai kihasználása, hogy abból a háború tovább vezetése szempontjából döntő esemény következzen be. Ennek elmaradása természetesen nagy mértékben csökkentette az Olaszországgal szemben elért fegyverszünet politikai értékét.”⁴⁴

Kállay miniszterelnök szeptemberben levélben is válaszolt Szombathelyi kérelemre. Határozottan elutasította a balkáni akcióval kapcsolatos okfejtését. „A magyar nemzet létét érintő szempontokból pedig egy ilyen vállalkozást megsemmisítőnek és helyrehozhatatlan hibának tartok. Ehhez hozzájáruláson semmi körülmények között sem adhatom meg.”⁴⁵ Egyben kérte Szombathelyit, hogy a németekkel szemben tárgyalásai során tartsa szem előtt a kormány politikájának irányelveit, „melyektől eltérőket a magyar királyi kormány tudomásul nem vehetne”.⁴⁶

Kállay azonban nem volt abban a helyzetben, hogy a politikájával immár másodízben is szembe helyezkedő Szombathelyi menesztését javasolhassa a kormányzónak. Egyrészt nem volt olyan a maga és a Szombathelyiben változatlanul bízó Horthy számára is elfogadható, nála alkalmasabb személy, akivel megnyugtatóan végrehajtható lett volna a személycsere, másrészt egy ilyen lépés a Kállayval szembeni bizalmatlanságukban immár türelmük végpontján álló németek azonnali beavatkozását válthatta volna ki. Werthet még el lehetett küldeni túlzó német orientációjú politikája miatt, ezt most Szombathelyivel nem lehetett megtenni. Néhány hónappal később viszont Szombathelyinek is a németek kivánságára kellett távoznia, akik többek között azért vonták meg tőle bizalmukat, mert nem lépett fel kellő eréllyel a kormánnyal szemben követeléseik teljesítése érdekében, s ezzel óhatatlanul a kormány politikája támogatójává vált.

Nem tekinthetünk el a Szombathelyi—Csatay-féle vezetés fent vázolt politikájának értékelésénél attól sem, hogy ennek egyik mozgató rugója a magyar hadianyaggyártásnak Németországtól való függése volt. Ezt, mint a katonai vezetés kezét nem kis mértékben megkötő, kihatásaiban a hadsereg felszerelésére nézve igen súlyos következményekkel járó komponenst is, gyakran felemlegették törekvéseik igazolására.

*

44 Magyar Katonai Szemle, 1943/10.

45 Nagybacsoni Nagy: i. m. 179. o.

46 Uo. 180. o.

Az úgynevezett Veress-misszió eredménye is a német orientáció fenntartásának szükségességéről győzte meg Szombathelyit. Az augusztus 16-án Veress által Isztambulban a S.O.E.-nak átadott, a miniszterelnökből, a belügyminiszterből, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjéből és a vezérkar főnökéből álló csoport üzenete az olasz események hatás alatt, valamint az angol—amerikai csapatok közeli balkáni és magyarországi megjelenésére számítva, tájékoztatta a szövetségeseket, hogy „Magyarország elfogadja a feltétel nélküli megadás formuláját, és mindent igyekszik elkövetni annak a mielőbbi megvalósítására. Kijelentették, hogy a magyar hadsereg készen áll, hogy megvédje határait a németekkel szemben, teljes mértékben a szövetségesek rendelkezésére bocsátja repülőtereit, valamint más katonai létesítményeit, és mindenképpen együttműködik a szövetségesekkel, hogy azoknak az ország megszállását megkönnyítse”.⁴⁷

Az üzenet megfogalmazói a reális lehetőségektől függetlenül magukat, valamiféle nagy erővel és főként a világháború során azideig nem tapasztalt légi-deszant-hadművelettel végrehajtott villámháborús angol—amerikai megszállásra számítottak. Ilyen hadművelet azonban még az esetleges balkáni partraszállás esetére sem merült fel az angol—amerikai katonai vezetés terveiben, ez csak Kállay miniszterelnök és a köréje csoportosuló anglofil körök dédelgetett, csodavárásra alapított elképzelései között szerepelt, aminek feltételezésére semmiféle alapjuk nem volt. Hogy az angol—amerikai akciót a maguk módján is ösztönözzék, igyekeztek kedvezőbb színben feltüntetni annak várható sikerét, ezért az üzenetben — felelőtlenül és megalapozatlanul — a honvédség egyértelmű támogatásáról, a német csapatokkal való szembefordulásáról, az erre való felkészültségéről beszéltek, amikor jól tudták, hogy a honvédség egyáltalán nincs felkészítve az ígért együttműködésre. Tisztában volt a honvédség állapotával Szombathelyi vezérezredes is, akinek egyetértését az üzenet katonai részének megfogalmazásával épp ezért erős fenntartással kell fogadnunk. Semmi hitele nem lehetett előtte a Kállayék által remélt, katonailag megalapozatlan, valószínűtlen szövetséges hadműveletnek. Nehezen hihető ezért, hogy egy ilyen hamis, felelőtlen ígéret megfogalmazásához hozzájárult volna. Fenntartásait bizonyára nem hallgatta el a miniszterelnök előtt sem. Valószínűsíthető, hogy szerepeltetése az üzenet megfogalmazói között egyetértése nélkül, legfeljebb hallgatólagos hozzájárulásával történt, mivel anélkül a hadseregről állítottak még kevésbé lettek volna meggyőzőek a szövetségesek előtt.

A Foreign Office megfontolandónak tartotta a magyar ajánlatot, de mindezekelőtt véleményt kért a brit vezérkartól a Magyarországgal szemben megteendő lépések katonai vonatkozásait illetően. A brit vezérkari főnök helyettesének állásfoglalása augusztus 23-án került az illetékesek asztalára: a magyar kapituláció — összehangolva az olasszal — igen kedvező lenne a szövetségesek számára, mivel egyrészt német csapatokat vonna el a frontokról — elsősorban a keleti frontról — Magyarország megszállására, másrészt kedvező hatással lenne a hasonló gondolatokkal foglalkozó többi csatlósorszagra. Ugyanakkor Magyarország nem számíthat arra, hogy a szövetségesek csapatokat tudnak küldeni és fegyveres segítséget nyújtani. Ennélfogva nem is valószínű, hogy Magyarország vállalja a kapitulációval járó német megszállást. Ebben a helyzetben viszont a legfontosabb, hogy a magyar kormány tagadja meg a német csapat- és anyagszállításokat az ország területén keresztül és maga se szállítson nyersanyagot Németországnak — elsősorban bauxitot és olajat. Haladéktalanul vonják vissza a keleti frontról a magyar légielő ott levő alakulatait. Bizonyítsa

47 Magyar—brit... i. m. 189. o. (45. dok.)

továbbá jószándékát azzal is, hogy „megszüntet minden együttműködést Németországgal, annak akcióit akadályozza és késlelteti, sőt esetleg kisebb mértékű szabotázszt folytat”. Végül szükségesnek találta a brit vezérkar a szövetséges hírszerzés lehetővé tételét Magyarországon.⁴⁸

A szövetségesek válaszát a brit megbízott szeptember 9-én, Isztambulban nyújtotta át Veressnek. A négy pontból álló üzenet leszögezte:

„a, Őfelsége kormánya szívesen látna további hitelesebb meghatalmazásokat, amelyek a magyar kormány által tanácsosnak vélt csatornák útján lennének közölhetők velünk.

b, Őfelsége kormánya elvárja, hogy a magyar kormány a megfelelő pillanatban bejelenti a feltétel nélküli megadás elfogadását, és a lehető legrövidebb időn belül megteszi a maga részéről azokat az eredetileg javasolt lépéseket, amelyeket a S. O. E. isztambuli képviselője augusztus 19-i táviratában foglalt össze.

c, Amennyiben a magyar kormány úgy érzi, hogy az idő még nem érett meg ilyen bejelentésre, a szövetségesek támogatására irányuló jószándékát azzal tanúsíthatja, hogy megszakít minden együttműködést Németországgal és obstrukciós, késleltető, esetleg kisebb szabotázsakciókat hajt végre.

d, Amennyiben a magyar kormány egyetért a c. ponttal, Őfelsége kormánya hajlandó előkészíteni a módozatok és eszközök megvitatását egy magyar katonai küldöttel Isztambulban, amint azt Veress javasolta.”⁴⁹

A magyar kormány visszaretent az üzenetben foglaltak teljesítésétől. Nem különben Szombathelyi vezérezredes, aki a szövetséges csapatok balkáni, illetve magyarországi megjelenésének immár bizonyossá váló elmaradása következtében — amiben eddig sem bízott — lehetetlennek minősítette a feltételek akár részleges teljesítését is, mert már ez is az ország kivédhetetlen német megszállásához vezetne. A németek azonnal kierőszakolnák a honvédség egészének azonnali bevetését a keleti fronton. Lehetetlenné tennék a magyar hadiipar működését, azt beolvasztanák a német ipari komplexumba, leállítva ezzel a honvédség amúgy is nagy nehézséggel küszködő felfegyverzését. A német megszállással való fegyveres szembe fordulást pedig kivitethetetlenek és katasztrófálsnak tartotta a vezérkar főnöke. Ezért a meglévő magyar katonai erők és cselekvési szabadságuk fenntartása érdekében a németek melletti további megmaradást, kívánságaik óvatos teljesítését — a Balkánnal kapcsolatosakat is — elkerülhetetlennek és szükségesnek látta, mint ezen véleményének koronatanácsi beszédében is hangot adott.

A magyar válasz késett a szövetségesek feltételeire, akiknek kormányaiban egyre jobban megerősödött a felismerés, hogy a Kállay-kormány időhúzásra rendezkedik be, s minden olyan lépést igyekszik elkerülni, amely a németekkel való szakításhoz és összeütközéshez vezethetne. Külső angolszász fegyveres segítség híján nem állnak rendelkezésére megfelelő — katonai és politikai — erők, amelyekre egy ilyen lépés megtételénél támaszkodhatna.

A kormány törekvése ezért 1943 őszétől arra irányult, hogy meggyőzze a szövetséges kormányokat őszinte szándékáról, és a kétségkívül súlyos következményekről, melyek egyelőre megkötik a kezét.

Ullein-Reviczky Antal, az ekkor kinevezett stockholmi magyar követ elsődleges feladatai közé tartozott, hogy — az angol kormányon keresztül — tartsa a kapcsolatot a szövetséges kormányokkal, s igyekezzen meggyőzni őket azokról a lépésekről, amelyeket Magyarország tervez összes erőforrásainak a néme-

⁴⁸ Uo. 219. o. (47. dok.)

⁴⁹ Uo. 236. o. (3. dok.) Az üzenet megfogalmazásának és átadásának körülményeit l. uo. 60–65. o.

tek ellen történő bevetésére, mihelyt (és nem előbb — D. L.) a szövetségesek hadseregei elérik Magyarország határait. Minden a szövetséges csapatok megérkezése előtt végrehajtott „akció elszürett volna és a szövetségesek szempontjából is káros következményekkel járna”. A hadászati fontos pontokat a németek megszállnák, amit a nyugatbarát elemek és a zsidó lakosság likvidálása követne. Elkerülhetetlen lenne az ország teljes kirablása és „az egymillió hadsereg (sic!) megbénítása, amely potenciálisan felkészült rá, hogy a szövetségesek oldalán küzdjön Németország ellen”.⁵⁰ Ullein-Reviczky is a hadsereggel kapcsolatosan a valós helyzetet meghamisító, a korábban elhangzottaknál is merészebb ígérettel próbált operálni. Ezek a hadseregről közreadott hazug adatok ellentmondásba is keverték a kormányt, és rontották hitelét. A szövetségesek ugyanis megfogalmazódott a kérdés, ha egymillió megbízható hadsereggel rendelkezik a magyar kormány, miért nem ura a helyzetnek, miért fél a német retorziós lépésektől.

A magyar kormány csakhamar belátta, hogy ez a hadsereg állapotáról a szövetségesek „biztatására” kialakított kép nem tartható fenn, hiszen időközben azok már tájékozottak voltak a honvédség tényleges állapotáról.

A szövetségesek csak októberben kapták meg a nemleges magyar választ, melyben — mint a S. O. E. október 27-én kelt összefoglalójából értesülünk — az olaszországi események és a katonai akció elmaradása miatt elcsüggedt magyar kabinet, a maga mentésére, többek között — korábbi megnyilatkozásaival szemben — kénytelen volt bevallani, hogy „nem bíznak a hadsereg vezetésében, és még nem tudták befejezni a németbarát parancsnokok eltávolítására irányuló tisztogatási akciót”. „A magyar kormány kénytelen teljes őszinteséggel rámutatni, hogy a magyar hadsereg nem tartott lépést a közvélemény (sic!) politikai fejlődésével. Módszeresen folyik a tisztogatás a katonai kulcspozíciókban, ami egyik fő oka a németek gyanakvásának. Ezek az intézkedések pillanatnyilag még nem fejeződtek be, következésképpen jelenleg akadályai vannak a katonai kapcsolatok megteremtésének.” Ebből következőleg a magyar vezérkar és egy esetleges Magyarországra érkező brit katonai misszió közötti kapcsolat létesítését — bár a kormány ezzel egyetért és nagy fontosságot tulajdonít neki — nem tudja biztosítani, nem garantálja a misszió magyarországi biztonságát. A jövőre nézve a kormány csak a németekkel fennálló kényszerű együttműködés fokozatos csökkentését tudja ígérni, majd a „földrajzi és katonai tényezők határozzák meg azt a gyorsaságot, amellyel ez teljesen felszámolható, illetőleg azt az időpontot, amikor Magyarországot katonai bázisként át lehet adni a szövetségeseknek”. A S. O. E. helyzetértékelésében nem esett szó a kért magyar katonai kiküldöttről.⁵¹

Szombathelyinek a magyar katonapolitika alakításával kapcsolatos nézeteiben bizonyos módosulás, a kormány irányvonalához való közeledés következett be az őszi hónapokban, ami elsősorban a magyar csapatok balkáni bevetésével kapcsolatos korábbi magatartásának és felfogásának változásában mutatkozott meg. A Teherán utáni katonai helyzetet és a várható fejleményeket elemezve arra a felismerésre jutott, hogy a nyugat-európai partraszállás elhatározásával a szövetségesek egyben elvetették a balkáni partraszállás tervét. Ebben a nézetében megerősítette az olaszországi hadműveletek lelassulása, a háború mellék-hadszínterévé válása. Ugyanakkor rohamosan közeledtek a szovjet csapatok a Kárpátok felé, ami ide irányította a vezérkar főnökének figyelmét: a hadihelyzet alakulása az összes mozgósítható magyar katonai erőnek a határon belüli összpontosítását teszi szükségessé.

50 Uo. 249. o. (72. b. dok.)

51 Uo. 276—277. o. (86. b. dok.)

A német főhadiszálláson tett novemberi látogatása során Szombathelyi — ezúttal a kormányzó határozott utasításával összhangban — megkísérelte ki-
eszközölni az összes magyar megszálló erő kivonását és hazaszállítását. A ma-
gyar hadseregnek a német érdekekkel is megegyező, a Kárpátok védelmére
való összpontosításának szükségességére hivatkozva igyekezett kitérni a ma-
gyar csapatoknak bárhol a határokon kívül történő alkalmazása elől. Próbálta
meggyőzni Hitlert, hogy a délkeleti front stabilitása végső esetben a Kárpátok-
ra támaszkodva valósítható meg, amiben a magyar csapatokra vár döntő sze-
rep, amelyet a terepadottságokat kihasználva, megfelelő fegyverzetkiegészíté-
sek birtokában egyedül is képesek lesznek ellátni.⁵² Németországnak ennél fogva
érdeke a magyar csapatok fegyverzetének fejlesztése. Erre való hivatkozással
kérte a német nyers- és hadianyagszállítások növelését, s a már lekötött ma-
gyar hadianyag- és nyersanyagbázis német célokra történő kihasználásának
csökkentését.

Szombathelyi előterjesztését Hitler nem tudta akceptálni. Tudtára adta, hogy
vasúti gördülő anyag híján egyelőre nem lehetséges a magyar megszálló erők
kivonása. Ugyanakkor érezte vele azt is, hogy a kint levő magyar alakulatok
a tüz szerepét is betöltik egy esetleges „meggondolatlan” magyar lépés ese-
tére.⁵³

A hadihelyzet alakulása mellett — attól nem függetlenül — az erők hazai
összpontosítására indította Szombathelyit az országban tapasztalható romló köz-
hangulat és nyugtalanság is. A munkásság növekvő elégedetlenségéről érkeztek
jelentések a Honvédelmi Minisztériumba. A munkásság politikailag aktivizáló-
dott és a szociáldemokrata párt kisebb-nagyobb megmozdulásokat szervezett a
hadiipari üzemekben. Romlott a hadiüzemek fegyelmi helyzete, ami az adott
helyzetben veszélyeztette a honvédség fegyverzetének erősítését. Szombathelyi
— 1918-at megelőző — honvéd és csendőr karhatalmi alakulatok létrehozását
szorgalmazta. Elengedhetetlennek tartotta a polgári arcvonal megerősítését az-
által, hogy „itt is fegyelmet, rideg kötelelességteljesítést és rendet követelünk”.
Ehhez olyan eszközöket tartott szükségesnek, melyekkel a kormány a közhatal-
mat gyorsan és a legnagyobb szigorral képes gyakorolni.⁵⁴

Csatay vezérezredes, honvédelmi miniszter is a kemény kéz bevezetésétől vár-
ta a munkásság „fegyelmi” helyzetének megszilárdítását. 1943 novemberében
kérte a minisztertanács hozzájárulását, hogy a „csökönnyösen visszaeső, rend-
bontó munkásokat internálási eljárás lefolytatása után katonai büntető munkás
alakulatokba összevonja és a hadművelési területre kiküldje”, mert — mint
mondotta — „a hadiüzemekben az ellenséges hírverésnek a munkafegyelem
megbontására irányuló aknamunkája fokozódik, aminek káros következménye
— munkás megmozdulások formájában — máris jelentkezett”.⁵⁵

Szombathelyi tehát feladta a német kívánságok feltétlen támogatójának sze-

52 Kállay: i. m. 315—316. o. Kállay visszaemlékezésében kifejti, hogy utolsó reménye az volt, Szombathelyinek sikerül meggyőznie a németeket, hogy a Kárpátok védelmét bízzák kizáróla-
gosan a magyar csapatokra, ami egyben szükségtelenné teszi német csapatoknak a Kárpát-vo-
nalban és magyar területen való tartózkodását. Ez lehetővé teszi a német hadsereg számára,
hogy minden erejét Magyarországtól délre és északra vesse be. Amennyiben ezt sikerült volna
elfogadtatni Hitlerrel — amit ebben Kállay még az emlékirat megírásának időszakában, az öt-
venes évek elején is komolyan hitt — a szovjet csapatok nem tartották volna szükségesnek,
hogy áttörjék a jól védhető Kárpátok védvonalát, elkerülhető lett volna a német megszállás,
s az ország területének hadszínterré válása, amiből következik a Kállay által ugyan le nem
írt, de sejtetett következtetés, hogy ez esetben a rendszer az így keletkező politikai és katonai
vákuumban, közvetlenül senkitől sem háborgatva, egy „megfelelő” fegyverszünet révén át-
menthette volna magát. Kállay valószínűnek tartja azonban azt is, hogy épp a Szombathelyi
által előadottak is hozzájárultak a német döntés megérlelődéséhez, hogy megszállják az orszá-
got.

53 Magyar—brit titkos... i. m. 286. o. (92. dok.)

54 Horthy titkos... i. m. 352. o.

55 OL Mt. jkv. 1943. november 16.

repét egy olyan időszakban, amikor a német követelések egyre türelmetlenebbé és súlyosabbá váltak az országgal szemben. A németek bizalmatlansága egyre fokozódott a kormánnyal szemben, s az elkerülhetetlenül szükséges megszállás hogyanjáról vitatkoztak. Szombathelyi, de Kállay is — bár a német szándékok hírei eljutottak hozzájuk — azt remélték, hogy a szovjet csapatok elleni közös védelem és az erre való felkészülés hangoztatásával, a belső front stabilizálásával, a német kérések egy részének kielégítésével, sikerül meggyőzni Hitlert a magyar szándékok őszinteségéről és így a német megszállás szükségtelenségéről. Szombathelyi viselkedésének változását felismerték a németek is, és megingott vele szemben a korábbi egyértelmű bizalmuk.

Feine követségi tanácsos szeptember 17-én készített helyzetjelentésében, a magyarországi politikai helyzet ki nem elégítő voltáról írva, még örvedetesnek nevezte, hogy vannak erők Magyarországon, melyek hisznek a német győzelemben, és meg vannak győződve Magyarországot és a Német Birodalom sorsközösségéről. „Ezt az irányzatot — írta Feine — a hivatalos Magyarországon főként Csatay vezérezredes, honvédelmi miniszter és Szombathelyi vezérezredes, vezérkari főnök képviseli. Itt elfekvő jelentések szerint növekvőben van befolysuk a kormányzónál, és így ellensúlyozzák Kállay miniszterelnököt és annak követőit. Jagow követ és katonai attaséja a honvédelmi minisztert feltétlenül megbízhatónak és közös ügyünk becsületes harcosának tekintik, aki bátran kiáll meggyőződéséért. Szombathelyi vezérkari főnökben olyan munkatársra talált, aki követi őt útján. A kettőjük által vezetett honvédség alapvetően más beállítottságú, mint a kormányzat. Felismerte, hogy Magyarország elveszne, ha Németország elvesztené a háborút.”⁵⁶

Veesenmayer december 10-én kelt alapos helyzetértékelésében, egy magyarországi, német közreműködéssel végrehajtott, aligha elkerülhető politikai fordulat mikéntjét taglalva, már nem látta oly egyértelműen megbízhatónak a hadsereget és vezetőit. Bár a hadsereg politikailag csak feltételesen van jelenleg is a kormány kezében — vélekedett Veesenmayer —, annak „vezetősége és a csapatok azonban erősen fertőzöttek, és jelen állapotában nem az az eszköz, amellyel minden további nélkül katonai diktatúrát lehetne létesíteni”. A hadsereg átszervezésére, fegyverzetének alapos kiegészítésére lenne szükség, hogy a csapatok német igények szerint felhasználhatóak legyenek, amit azonban — Veesenmayer szerint — a honvédség vezetésében meglevő megbízhatatlan elemek szabotálnának. Ezek „gondosan kerülnek, hogy erős egyéniségek (sic!) kerüljenek a hadsereg élére, de megtűrjük a vezetésben a többé-kevésbé jó katonákat, nehogy túlságosan lejárassák ezt a mégiscsak fontos intézményt, annál is inkább, mert nem tudják (a vezetők — D. L.), hol és mikor kerül sor újabb bevetésre”.⁵⁷ Veesenmayer a magyar katonai vezetésnek arra az általa feltételezett szándékára céloz itt, mely szerint nem kívánja kompromittálni a hadsereget a nyugati szövetségesek előtt a németek melletti elkötelezettség fokozásával, sőt adott esetben kész azt a német hadsereg ellen fordítani. Ezen renitens elemek szabotálják az ipari termelést is, hogy a hadsereg felszerelése csak csigalassúsággal haladjon, jó alkalmat adva az időhúzásra — állapította meg Weesenmayer. Mindenesetre egy német közreműködéssel végrehajtott rendszerváltás esetén igen valószínű, hogy „a hadsereg részéről az első időkben semmiféle fegyveres támogatásra nem számíthatunk”. Ez esetben jobbnak látszik megbízható elemekből önkéntes légiók szervezése, melyek egyrészt szívvel-lélekkel harcolnak majd együtt a német katonákkal, másrészt alapját képeznék a német

56 A Wilhelmstrasse . . . i. m. 733. o. (561/1. dok.)

57 A Wilhelmstrasse . . . i. m. 750. o. (561/1. dok.)

szisztéma szerint újjászervezett honvédségnek. Ennek sikeréhez viszont „elengedhetetlenül előfeltétel a tisztikar alapos megrostálása”.⁵⁸

Veesenmayer elsősorban az általa Horthyhoz változatlanul közelállónak és hűségeseznek tartott tábornoki karban nem bízott. Ennek tudható be, hogy a „ki-bontakozás” lehetőségeit vizsgálva — sem ekkor, sem pedig a későbbiek során — nem tartotta lehetségesnek, ennél fogva fel sem vetette, a kézenfekvőnek látszó megoldást, egy németbarát katonákból álló kormány kialakításának és a hadsereg hatalomátvételének alternatíváját.

Dolgozatunkban rámutattunk, hogy Kállay miniszterelnök és a köréje csoportosuló körök békekísérleteikhez nem kaptak támogatást a hadsereg vezetése részéről. A hadsereg megtisztítása a németbarát és szélsőjobboldali elemektől és ezek befolyásának megszüntetése nem történt meg. Politikai téren a kormány és Németország között kialakult nézetkülönbségek során a hadseregvezetés nemegyszer az utóbbiakat támogatta. Most, 1943 őszén, a hadseregről és vezetőiről alkotott német megítélés változásának vagyunk tanúi. Veesenmayer fent idézett véleménye nemcsak kizárólagosan saját meglátásain alapult, és azt kívánta kifejezni. A Magyarországon „tevékenykedő” német hírszerzőszervek és személyek hasonlóképpen tájékoztatták feletteseiket, erősítették a német főhadiszállás érlelődő gyanúját. Szombathelyi, miután többszöri próbálkozás ellenére sem tudta keresztülvinni a magyar kormánynál a legfontosabb német követelések teljesítését, lassan elvesztette Hitler és a német hadvezetés jóindulatát, és kétségbe vonták őszinte németbarátságát. A német megítélésben közelebb került a Kállay-féle „klikk” törekvéseihez, már annak kiszolgálóját látták benne.

A bizalom megrendülése a magyar katonai vezetésben azonban nem csupán a Szombathelyi által közvetített sorozatos visszautasításokon alapult. A német titkosszolgálat időközben bizonyára lépéseket tett annak kiderítésére, vajon változatlanul és egyértelműen elutasító-e a magyar katonai felsővezetés Kállay politikájával és az általa kiépített nyugati kapcsolatokkal szemben, változatlanul nincsen-e szándékában saját kapcsolatok kiépítése a szövetségesekkel.

A Szombathelyi és az amerikaiak között 1943 őszén létrejött — Hatz Ottó alezredes, szófiai katonai attasé által közvetített — kapcsolat és üzenetváltás — mint ismeretes — feltehetően még azt megelőzően a németek tudomására jutott, mint erről maga Hatz szükségesnek találta őket tájékoztatni. Nem zárható ki eleve az a lehetőség, hogy az akcióval — Hatz felhasználásával vagy közreműködésével — maguk a németek kívántak csapdát állítani, hogy az élesedő politikai helyzetben a gyanússá vált Szombathelyit lépésre kényszerítsék és ezzel valódi szándékaihoz közelebb jussanak.

Amennyiben valóban német provokáció történt, a csel bevált. A vezérkar részéről korábban nem történt próbálkozás, hogy a szövetségesekkel kapcsolatot teremtsenek.

Még 1943 tavaszán, amikor Ullein-Reviczky Antal Kádár Gyulán keresztül javasolta Szombathelyinek, hogy katonai vonalon vegyék fel a kapcsolatot az amerikaiakkal, a vezérkar főnöke már hajlandó lett volna erre — mint Kádár Gyulának kijelentette — abban a reményben, hogy így végre megtudhatja „mit akarnak, mit terveznek velünk”. A bizalmatlan Kállay azonban mereven elzárkózott ez elől, s a neki jelentő Kádártól az előkészületek azonnali megszüntetését kérte azzal a megokolással, hogy „ebbe a katonák ne avatkozzanak bele”.⁵⁹

Most Szombathelyi utasítást adott a kapcsolat felvételére. Felvetődik a kérdés, a korábban ilyen téren is végtelenül óvatos Szombathelyi most miért ment

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Kádár Gyula: i. m. 514. o.

bele a gyanúsnek látszó, provokációt sejtető akcióba. El kell fogadnunk, hogy az adódó alkalmat kihasználva — Hatz jóhiszeműségében feltétlenül megbízva — az önálló kapcsolatteremtés és tájékozódás iránti igényét kívánta kielégíteni. Eddig ugyanis meglehetősen elszigeteltnek érezte magát ezen a téren, hiszen meg kellett elégednie azokkal az információkkal, amelyeket Kállay miniszterelnök a tudtára adott. A bizalmatlan Kállay a folyamatban levő tárgyalásokról, továbbá a szövetségesek augusztusban átadott előzetes fegyverszüneti feltételeiről is csak az általa szükségesnek talált mértékben tájékoztatta. Szombathelyi önérzetét sértette az iránta megnyilvánuló bizalmatlanság. Úgy érezte, a hiányos értesülések megkötik a kezét, s olyan váratlan helyzetek elé állíthatják, melyek kivédésére, s a megfelelő lépések időbeni megtételére, nem lesz felkészülve. Ez az oka, hogy feladva óvatosságát, s túlértékelve a németek iránta korábban megnyilvánuló bizalmát, megragadta a „házhoz jött” alkalmat, hogy kiépítse saját, a politikusoktól független csatornáját a szövetségesek felé.

A Hatz-akció kezdeti lépései szeptemberben történtek meg, s meglehetősen kalandos, detektívregevénybe illő konspirációs mozzanatok után végre decemberben érkezett meg az állítólagos amerikai üzenet, amely semmi újat nem tartalmazott a magyar kormánynak már szeptemberben átadott, az előzetes fegyverszünet feltételeit tartalmazó, Szombathelyi által is ismert üzenethez képest. Kállay miniszterelnök azonnal provokációra gyanakodott, mikor a katonák „hasznosságuk” tudatában átadták neki az általuk beszerzett információt.

Kádár Gyula visszaemlékezésében leírja azt a pánikot, amit az üzenetet közvetítő Hatz egyidejű jelentése váltott ki, miszerint a németek mindent tudnak, ami őt magát is arra kényszerítette, hogy a nagyobb rosszat megelőzendő, küldetéséről — bizonyos részleteket elhallgatva — tájékoztassa a szófiai német követet. Szombathelyi rádöbbsent, hogy provokáció áldozatává vált. Ez arra indította, hogy azonnal Canossa-járásra küldje Kádárt és Hatzot Canarishoz. A katonai attasék szokásos újévi értekezletén pedig — a jelenlevők nem kis meglepetésére — szokatlanul lelkes szavakkal tett hitet a magyar—német fegyverbarátság és a közös győzelem mellett.

Akár tudatos német provokációról volt szó, akár valóban amerikai kezdeményezésről — aminek különben az ismert források között semmiféle nyoma nincs —, a német vezérkar bizonyosságot szerzett Szombathelyi hajlandóságáról a kapcsolatok kiépítésére a szövetségesek felé, s mindez a róla s a katonai vezetés hozzá közelebb álló tagjairól alkotott német vélemény átértékeléséhez vezetett, aminek tükröződését a német jelentésekből kiolvashatjuk.

Németország bizalmatlansága a magyar politikával szemben most már a hadseregére és annak vezetőire is kiterjedt. Az immár közvetlen front mögötti területté váló országgal szemben egy preventív lépés megtételét fontolgatták, amivel megtarthatják a német szövetségen belül, és megelőzhetik az egyre valószínűbb kiugrási kísérletet. Mint számottevő, épp ezért feltétlenül felhasználandó erővel számoltak a honvédséggel is, melynek jelen vezetése — szerintük — nem volt megnyugtató a jövő harcait illetően. Az óvatossá vált németek azonban Szombathelyi személylen keresztül rosszul ítélték meg a magyar katonai vezetés szándékait. A vezérkar főnöke kompromittálódott ugyan a németek előtt a Hatz közvetítette amerikai kapcsolatteremtés következtében, azonban — ha ennek ellenkezőjét sejtették is — egy angolszászok felé történő kiugrásnak még kevésbé látta a lehetőségét, mint azelőtt. A német hiedelemmel ellentétben a hadsereget változatlanul megbízhatatlannak tekintette egy németellenes akcióhoz, mivel annak vezetésében a németbarát és szélsőjobboldali elemek domináltak. Az egyre közeledő szovjet csapatok elleni védelmet különben is csak német segítséggel tudta elképzelni. Valójában Szombathelyi és az általa irányított katonai

vezetés 1943—44 fordulóján tehetetlenül hagyta magát sodorni az árral, Kállay miniszterelnökkel együtt valamilyen csodára vártak a jövőt illetően, amivel átmenthetik magukat és a rendszert. Egy biztos, eszükbe sem jutott a németekkel való fegyveres szembefordulás. Szombathelyi mindenestre a maga hirdette elképzelést látta beigazolódni: meghúzódni a németek árnyékában, amíg csak lehetséges. A magyar uralkodó osztály Kállay miniszterelnök képviselte köreinek és a katonai vezetés józanabbul gondolkodóinak közös törekvésévé a rendszer átmentése vált egy olyan helyzetben, amikor — mint Juhász Gyula megállapítja — „kettős félelem szorította a hatalom képviselőit, egyrészt félelem a német megszállástól, amely a szélsőjobboldal hatalomrajutását jelentette volna, annak minden politikai, gazdasági, katonai következményével együtt, másrésztől a még nagyobb félelem a szovjet hadsereg megjelenésekor egy baloldali fordulat lehetőségétől — az önvédelmi reflexek zavarát eredményezte”.⁶⁰ Ez holtpontot alakított ki: a politikai és katonai vezetés egyaránt cselekvésképtelenné vált. Szombathelyi változatlanul a németek provokálásának minden áron való elkerülésében és a mellettük való óvatos lavírozásban látta az önálló cselekvőképesség és a rendelkezésre álló magyar katonai erők lehetőség szerinti megőrzését egy egyre valószínűtlenebbé váló, de általa mindig dédelgetett, a rendszert valahogy átmentő, kompromisszumos megoldáshoz.

Лоранд Домбради

ПОЛИТИКА ВЫХОДА ИЗ ВОЙНЫ ТИПА КАЛЛАЙ И ВЕНГЕРСКОЕ ВОЕННОЕ РУКОВОДСТВО

Резюме

Поиски возможностей и попытки выйти из войны в 1943 году венгерского правительства Каллаи ныне уже известны историкам-исследователям и интересующимся читателям благодаря публикации многочисленных документов и научных статей. В то же время военные аспекты этого вопроса вскрыты гораздо меньше, что препятствует ясному видению и более полному воспроизведению обстановки того времени. Автор статьи берет на себя задачу частично восполнить этот пробел и с точки зрения военного историка научными методами старается вскрыть отношение венгерского высшего военного руководства — в том числе в первую очередь начальника генерального штаба Сомбатхейи, игравшего в этом решающую роль, — правительству Каллаи, их согласие и противоречия вообще и особенно в отношении оценки соображений и возможностей выхода из войны. Опираясь на источники, автор анализирует, почему военное руководство в противовес соображениям правительства не считало возможным с военной точки зрения отойти от Германии посредством сближения и налаживания контактов с англо-саксонскими державами и не взяло на себя реализацию условий предварительного перемирия, переданных союзниками осенью 1943 года. Сформулированные Сомбатхейи стремления военного руководства были направлены на то, чтобы путем осторожного удовлетворения требований немцев рекомендовать правительству избежать выступления против них, как поворота одинаково катастрофического как для армии, так и для государственного руководства. Ибо лишь таким путем считал Сомбатхейи возможным, — как он об этом не раз и высказывался, — осуществление вероятного «развертывания» и претворения в жизнь тех военно-политических целей, которые, по его мнению, стояли перед Венгрией и которым следовало бы следовать. Расхождение во взглядах между военным и политическим руководством заключалось прежде всего в вопросе выполнения требований немцев относительно присутствия венгерских вооруженных сил на Балканах, что всё более усугубляло и без того существовавшее недоверие между премьер-министром Каллаи и группировавшимися за ним англофильскими кругами, с одной стороны, и военным руководством Венгрии, с другой. В утрачивании твердости и окончательном провале концепции Каллаи — наряду с другими причинами сыграло

60 Magyar—brit titkos . . . i. m. 70. o.

свою роль и то, что со стороны военного руководства не было принято существенных мер, которые могли бы с военной стороны подкрепить считавшуюся возможной правительством акцию о выходе из войны и о разрыве союза с немцами. Не была произведена и чистка руководства армии от крайних правых элементов, оно не было переформировано. В заключительной части статьи рассматривается неудавшаяся попытка начальника генерального штаба Сомбатхей самостоятельно — обойдя официальных политических деятелей — наладить контакт с американскими уполномоченными. Эта акция, — можно предположить, что она была заранее спровоцирована немцами, — имела результатом проявление недоверия со стороны немцев по отношению к Сомбатхей и немскому руководству. Этот шаг Сомбатхей, сделанный осенью 1943 года, одновременно был и признаком большего понимания начальником генштаба политики Каллаи, что было вызвано складыванием внешнеполитических событий, дальнейшим ухудшением военного положения Германии, победой союзников и в первую очередь советской армии. Это сближение происходило уже в такой период, когда под воздействием событий политика Венгрии застряла на мертвой точке, политическое и военное руководство стало недееспособным и неопределенное будущее видело лишь в избежании провоцирования немцев, в осторожном лавировании и в каком-то компромиссном решении, становившемся всё более нереальным, но всячески стремившемся спасти существующий режим.

Lóránd Dombrády

DIE AUSSPRUNGPOLITIK DER REGIERUNG KÁLLAY UND DIE UNGARISCHE MILITÄRFÜHRUNG

Resümee

Die mit den Möglichkeiten des Aussprun­ges aus dem 2. Weltkriege verbundenen Fühlungen und Versuche der Regierung Kállay in Jahre 1943 sind durch mehrere Studien und Quellenpublikationen vor den Historikern und Interessenten heute schon bekannt. Gleichzeitig ist die militärische Projektion des Problems noch weniger aufgeschlossen, was die Klarsicht und die vollständigere Abzeichnung des Bildes verhindert. Der Autor der Studie unternimmt die teilweise Ergänzung dieses Mangels, als er sich aus der Aspekt und mit den Methoden des Kriegshistorikers das zur Kállay-Regierung sich knüpfende Verhältniss, Einverständniss und Gegensatz der ungarischen Obersten Militärführung-darunter in erster Linie des über all-diese bestimmenden Charakter verfügende Generalstabschefs, des Generalobersten Szombathelyi im allgemeinen, und besonders im Hinblick der Beurteilung der Aussprungvorstellungen bzw. deren Möglichkeiten aufschliessen bemüht. Der Autor, sich stützend auf die Quellen, analysiert, warum sah die militärische Führung, im Gegensatz der Vorstellungen der Regierung, den Abfall vom Deutschland durch die Annäherung und Verbindungsaufnahme zu den Westmächten für nicht lösbar und nahm auf sich die Erfüllung der von den Alliierten im Herbst 1943 übergebenen Waffenstillstandsbedingungen nicht. Die vom General Szombathelyi formulierten Bestrebungen der ungarischen Militärführung richteten dahin, dass sie der Regierung gleichzeitig mit der vorsichtigen Befriedigung der deutschen Ansprüche die Vermeidung der Entgegenwendung ihnen gegenüber, als der für die Armee und Staatsführung gleichmässig katastrophalen Wendung vorschläge. Nur nach diesen hielt General Szombathelyi, wie er es mehrmal ausdrückte, die Verwirklichung der von ihm für zu befolgen gedachten militärpolitischen Ziele und des zu erwartenden Ausweges für ausführbar. Die Meinungsverschiedenheit zwischen der militärischen und politischen Führung spitze sich in erster Linie in der Frage der Erfüllung der deutschen Ansprüche hinsichtlich der ungarischen bewaffneten Anwesenheit im Balkan zu, die das auch sonst anwesende Misstrauen zwischen dem Ministerpräsidenten Kállay und den hinter ihm stehenden anglophilen Kreisen einerseits und der militärischen Führer andererseits mehr und mehr vertiefte. Bei der Ungewissheit und Strandung der Vorstellungen von Kállay wirkten mit, dass würdige Massnahmen von der Seite der militärischen Führung, die die von der Regierung für möglich gehaltene Aktion militärisch unterstützt hätten, nicht gesshahen. Nicht einmal ereigneten sich die Säuberung der Militärischen Führung von dem Ultra-Rechten und deren Umgestaltung.

Zum Schluss beschäftigt sich der Autor mit dem erfolglosen Versuch des Generalen Szombathelyi, womit der Generalstabchef bei der Ausschaltung der Politiker mit den amerikanischen Vertrauensmännern in eine selbständige Verbindung treten wollte. Diese Aktion, wahrscheinlich im voraus eine deutsche Provokation, errang das Misstrauen der Deutschen selbst Szombathelyi und der militärischen Führung gegenüber. Dieser Schritt des Generals Szombathelyi im Herbst 1943 war ein Zeichen der besseren Verständniss der Politik von Kállay, die von der Entwicklung der aussenpolitischen Ereignisse, der weiteren Verschlechterung der militärischen Lage Deutschlands, den Siegen der antifaschistischen Koalition, vor allem aber der Sowjetarmee hervorgerufen wurde. Diese Annäherung folgte zu einer Zeit, als unter den Auswirkungen der Ereignisse in Todespunkt in der ungarischen Politik zustande kam, die militärische und politische Führung gleichmässig zu aktionsunfähig wurde und alle beide die ungewisse Zukunft in der Vermeidung der Provokationen gegen die Deutschen, in der vorsichtigen Lavierung und in der mehr und mehr unwahrscheinlicheren, aber das System um jeden Preis rettenden Kompromisslösung sah.